

KLANICZAY TIBOR

BESZÁMOLÓ A ROMÁN NÉPKÖZTÁRSASÁG
KÖNYVTÁRAIBAN VÉGZETT KUTATÁSAIMRÓL

(ADALÉKOK KÉZIRATOS ÉNEKESKÖNYVEINK TÖRTÉNETÉHEZ)

A

1953 nyarán, a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából, a román-magyar kulturális egyezmény keretében hosszabb időt tölthettem a baráti Román Népköztársaságban. Több mint két hónapos tanulmányutam során megismerhettem Bukarestet, az ország hatalmas iramban fejlődő fővárosát és irodalomtörténeti kutatásokat folytathattam Kolozsvár, Nagyenyed, Gyulafehérvár, Nagyszeben, Marosvásárhely, Székelyudvarhely és Székelykeresztúr könyvtáraiban, illetve levéltáraiban. Kisebb kirándulások keretében Erdély nagyszerű műemlékeiben és természeti szépségeiben is bőven volt alkalmam gyönyörködni. Bár utazásom célja a magyar irodalomtörténeti forrásokban gazdag erdélyi könyvtárak és levéltárak mennél alaposabb tanulmányozása volt, igyekeztem megismerkedni a testvéri népi demokrácia mai életével, a szocializmus építése terén elért eredményeivel is. Mivel időm túlnyomó részét Erdélyben töltöttem, közvetlenül láthattam a sztálini nemzeti-ségi politika megvalósulását, a magyar lakosság teljes egyenjogúságát, a magyar iskolák, a magyar kultúra fejlődését. Mindezekről az élményeimről és tapasztalataimról, vagy a bukaresti Világifjúsági Találkozó felejthetetlen napjairól, ennek a rövid jelentésnek a keretében sajnos nincs módom beszámolni. Mondanivalómat a magyar irodalomtörténetírást közvetlenül érintő kérdésekre, illetve kutatásaim ismertetésére kell korlátoznom.

A Román Népköztársaságban folyó magyar irodalomtörténeti kutatásról, egyelőre még keveset szólhatunk a magyar irodalomtörténész káderek kis létszáma következtében. A magyar irodalomtörténet néhány kutatójára, mindenekelőtt a kolozsvári Bolyai Tudományegyetem két irodalomtörténész professzorára, Szabédi és Jancsó elvtársra, igen nagy feladatok hárulnak az egyetemi és középiskolai magyar irodalomtörténeti oktatás fejlesztése, a tankönyvek, egyetemi jegyzetek elkészítése, az élő magyar irodalom támogatása terén. Ennek ellenére Jancsó Elemér elkészített már egy közeljövőben megjelenő nagyobb tanulmányt Aranka György Magyar Nyelvművelő Társaságáról, befejezéshez közeledik az erdélyi felvilágosodásról szóló nagy össze-

foglaló monográfiája, és kutatásokat folytat az erdélyi színház hőskorának kérdései körül is. Szabédi László a magyar irodalmi nyelv fejlődését vizsgálja, Abafáy Gusztáv pedig a Bolyaiak irodalmi munkásságát tárja fel. Az idősebb kutatók mellett már kezdenek jelentkezni a Bolyai Tudományegyetemen nevelkedett fiatal káderek is, akik jelenleg Tótfalusi Kis Miklós, Apáczai Csere János és a kuruc költészet — részben kiadatlan — alkotásaiból rendeznek sajtó alá válogatott köteteket, bevezetéssel. Irodalomtörténeti szempontból is jelentős a magyar folklór-kutatás szép fejlődése: Faragó József vezetésével a kolozsvári folklór intézet az elmúlt években több ezer új népdal szöveget és dallamot gyűjtött. Ha a kutatók kis száma és a rájuk háruló feladatok nagysága miatt a marxizmus-leninizmus útján haladó romániai magyar irodalomtörténeti kutatás eredményei egyelőre még szerények is, minden remény megvan rá, hogy a következő években a fokozódó fellendülés tanúi legyünk. A román állam nemzetiségi politikája, a RNK. Akadémiájának támogatása, a Bolyai egyetemen folyó irodalomtörténeti oktatás fejlődése mellett e várható fellendülés egyik biztosítéka az a nagyarányú gondoskodás, amelyben a Román Népköztársaság a magyar irodalom értékes forrásait őrző erdélyi könyvtárakat részesíti.

Az erdélyi könyvtárak, márszinte másfél százada a mult magyar irodalma valóságos kincsesbányáinak bizonyultak. A kutatás azonban e könyvtárakban gyakran rendkívüli nehézségekbe ütközött: a különböző felekezeti iskolák könyvtárainak nem volt állandó, hivatásos személyzete; anyaguk néha évtizedeken át rendezetlen maradt; katalógusaik vagy elavultak és pontatlanok voltak, vagy el se készültek; a kéziratok sok helyen a nyomtatványok közé voltak keverve stb. Egyes könyvtárak — különösen a ferences kolostoroké — egyszerűen zárva maradtak a kutatók előtt. A Román Népköztársaság e könyvtárak államosításával, a legfontosabb könyvtárakba képzett könyvtárosok kinevezésével, valamint a nagyarányú rendezési és katalógizálási munkálatok megindításával, a tudományos kutatás elsőrendűen fontos előfeltételét teremtette meg. Természetesen évtizedek mulasztásait nem lehetett néhány év alatt pótolni; vannak könyvtárak, amelyeket még nem tudtak megnyitni megfelelő személyzet hiányában; bár a legtöbb könyvtár — az iskoláktól szervezetileg elválasztva — eredeti helyén maradt, egyeseknek új elhelyezést kellett biztosítani, ami késleltette a rendezés megindulását. E nehézségek ellenére az Erdélyben dolgozó magyar irodalomtörténész munkája ma már sokkal könnyebb, mint a felszabadulás előtt, vagy akár egy-két évvel ezelőtt. Az erdélyi tudományos könyvtárak általában egy központi kulturális bizottság alá rendelve, mint önálló ú. n. dokumentációs könyvtárak működnek. Kivételt képeznek ez alól a kolozsvári könyvtárak, melyek közül a négy híres régi egyházi könyvtár (kat. liceum, ref. kollégium, unit. kollégium, ferences kolostor) a RNK. Akadémiája kolozsvári filialéja könyvtárának egy-egy részlegét alkotja, az Erdélyi Múzeum volt könyvtára pedig a kolozsvári egyetemi

könyvtárral olvadt össze. Az Erdélyi Múzeum irodalomtörténeti ritkaságok tömegét őrző volt levéltára a könyvtártól elkülönítve az Akadémia filialéjának a kezelésébe került.

Az erdélyi könyvtárak helyzetében bekövetkezett örvendetes fejlődés nagyban megkönnyítette kutatásaimat, lehetővé tette, hogy viszonylag rövid idő alatt igen nagy anyagot nézzek át. Főfeladatomban a XVI—XVIII. századi magyar költészet forrásainak számbavétele volt a Régi Magyar Költők Tára folytatásának érdekében. Meg kellett keresnem a Szabó T. Attila által nyilvántartásba vett,¹ vagy más kutatók által említett verses kéziratokat, a kéziratok átvizsgálása, eddigi ismereteink kiegészítése, vagy korrigálása, egyes szövegek lemásolása, illetve fényképezésre való kijelölése céljából. Ezen túl a kézirtáraknak az új, megbízható katalógusok segítségével, vagy pedig darab-ról-darabra történő átnézése során, igyekeztem mennél több, eddig ismeretlen énekeskönyvet, verses kéziratot felkutatni. Feladatomban volt, a csak Erdélyben fellelhető magyar nyelvű RMK. nyomtatványok megtekintése is esetleges verses szövegek megismerése végett, valamint a nyomtatott könyvekbe írt verses bejegyzések kutatása. Munkám elsősorban a tájékozódást és nyilvántartásba vételt szolgálta, az egyes szövegekkel kapcsolatban alaposabb vizsgálatokat az idő rövideje miatt nem folytathattam. A verses szövegek gyors átnézése során is megállapíthattam azonban, hogy a már eddig is említett és az általam felkutatott kéziratokban a kiadatlan, ismeretlen énekszövegek nagy mennyisége lappang. Ezek nagyobb része XVIII. századi, de nem jelentéktelen a XVII. századi ismeretlen énekek száma sem. A kutatás számára nagyjelentőségűek az ismert fontos versek ismeretlen variánsai is, melyek elősegítik majd a szövegkritikai munkát, a szerzőség, a kronológia megállapítását. Az énekekkel való futólagos foglalkozás során már nekem is sikerült több ilyen problémát megoldani. Természetesen a felkutatott új források, illetve az azokban található szövegek nagy része önmagában csekély értékű, vagy egyenesen jelentéktelen. De száz és száz lapos XVIII. századi névnapi köszöntő átnézése nem hiábavaló, ha közben az Erdélyi hajdútánc, a Holdvilági Veszedelemről szóló siratóénekek, vagy a Kádár István-ének ismeretlen változatai bukkannak elő, kiadatlan kuruc versekkel, és egyéb XVII. századi politikai énekekkel együtt, nem is beszélve a szebbnél-szebb ismeretlen szerelmi versekről.

A régi magyar énekanyag felkutatása mellett, Kardos Tibor felkérésére, igyekeztem a XVI—XVIII. századi drámakéziratokat is felkutatni a Magyar Drámai Emlékek készülő nagyszabású kiadása számára. Sajnos a már ismert drámák egy részének a kéziratát nem tudtam megtalálni (Nagyváradi

¹ Szabó T. A.: Az Erdélyi Múzeum Egylet XVI—XIX. századi kézirtos énekeskönyvei. Cluj-Kolozsvár 1929. (Erdélyi Tudományos Füzetek 20.); Szabó T. A.: Kézirtos énekeskönyveink és verses kézirtataink a XVI—XIX. században. Zálau-Zilah, 1934.; Szabó T. A.: Újabb adatok és pótlások kézirtos énekeskönyveink és verses kézirtataink könyvészetéhez. Kolozsvár 1941. (Erdélyi Tudományos Füzetek 123.)

Komédia, Comoedia Erdély siralmas állapotjáról, XVIII. századi csiksomlyói misztériumok). Egy XVII. századi és több mint tíz XVIII. századi ismeretlen magyar nyelvű dráma kéziratának felkutatásával azonban ezen a téren is sikerült bizonyos eredményeket elérnem. Az új dráma-kéziratok között figyelmet érdemel az ú. n. Apor Formularium toldalékában (SzTA. II, 14.) található XVII. századi — valószínűleg csiksomlyói — misztérium, valamint a székelykeresztúri könyvtár XVIII. századi unitárius iskoladrámái. Amennyire időm engedte, Szabó Károly „Régi Magyar Könyvtár“-ának készülő új kiadása érdekében legalább a Szabó Károlynál nem szereplő magyar nyelvű nyomtatványokat is számba vettem. E rendszeres vizsgálatok mellett természetesen felfigyeltem minden irodalomtörténeti szempontból érdekes, vagy érdekesnek ígérkező adatra, kéziratra, nyomtatványra. Hasznos adalékokat gyűjtöttem így össze Tótfalusi Kis Miklósról, Hermányi Dienes József, Felvinczi Györgyre, a hitvitázó irodalomra, az erdélyi napló-irodalomra vonatkozóan; továbbá adatokat Pesti Gábor, Heltai Gáspár működéséről, Janus Pannonius, Balassi és Zrinyi munkásságának erdélyi visszhangjáról. E kisebb-nagyobb jelentőségű adalékokat vagy külön fogom közölni, illetve feldolgozni, vagy pedig az illető kérdéssel foglalkozó kutatóknak bocsátom rendelkezésre. Mostani beszámolómban alábbi függelékeiben csak az énekköltészetre vonatkozó adatokat, forrásaik jegyzékét közlöm, néhány különösen fontos kiadatlan ének szövegével együtt.

A tanulmányutam során elért, vázlatosan ismertetett eredmények elérésében nagyon sokat köszönhettem annak a baráti támogatásnak, amelyben egész külföldi tartózkodásom során részesültem. A Román Népköztársaság népeinek és államának vendégszeretetét szüntelenül élvezhettem, a hivatalos állami szervek és az egyes elvtársak figyelmes gondoskodása sohasem hiányzott. A RNK. Akadémiája és Kultúrkapcsolatok Intézete biztosította munkám zavartalanságát, és sok gyakorlati probléma megoldását köszönhetem a RNK. Akadémiája kolozsvári filialéjának és a Magyar Autonóm Tartomány Néptanácsának is. Felbecsülhetetlen volt az a segítség, melyet a könyvtárak és levéltárak tisztviselői részéről állandóan tapasztalhattam akik a hivatalos időtől függetlenül, fáradságot vállalva, segítettek egyes kéziratok felkutatásában. Kolozsváron Tóth Kálmán az Egyetemi Könyvtár helyettes igazgatója, Dani János az Akadémia filialéjának levéltárosa, Kelemen Lajos nyug. levéltár-igazgató és annyian mások; Marosvásárhelyen Balázs és Farczady elvtársak; Nagyszébenben Bilz elvtárs és a többi városok könyvtárosai, mind hozzájárultak ahhoz, hogy a régi magyar verses kéziratokra vonatkozó alábbi gyűjtést közreadhassam. Balázs elvtárs, a marosvásárhelyi Teleki könyvtár igazgatója még Székelykeresztúrra és Székelyudvarhelyre is elkísért, hogy az ottani — egyelőre még rendezetlen — könyvtárakban való munkát megkönnyítse. Végül különös hálával kell megemlékezni H. Gábároi elvtársnőről az Akadémia protokoll osztálya munkatársáról, valamint Egyed Ákos

elvtársról az Akadémia kolozsvári történeti intézete fiatal kutatójáról, akik a legtöbbet fáradtak kutatásaim sikere érdekében.

Eredményes munka után hagyhattam el egy nagy ütemben fejlődő, gyönyörű országot, ahol mindenütt barátokra akadtam, ahol lépten-nyomon a hazánk iránti őszinte rokonszenv megnyilvánulásait tapasztalhattam.

B

Beszámolómm itt kezdődő részében azokat a megfigyeléseimet közlöm, melyek a Szabó T. Attila összefoglaló könyvészeti feldolgozásaiban szereplő énekeskönyvekre vonatkoznak. SzTA. adatai és megállapításai ugyanis sok helyen javításokra és kiegészítésekre szorulnak; egyes kéziratokat csak a szakirodalomból ismert, ami már eleve számos hiba forrása volt, de az általa megvizsgált kéziratok ismertetésében is sokszor pontatlanságokra, hiányosságokra bukkanunk. SzTA. sorszámait követve, csak azokat a kéziratokat említem, melyekhez valami megjegyezni valóm van. Mindazok a SzTA.-nál szereplő erdélyi kéziratok, melyekről nem szólok, szintén átmentek kezemen, a ferences könyvtárakban, illetve a sepsiszentgyörgyi könyvtárakban jelzett kéziratok kivételével. Az utóbbi városban ugyanis nem voltam, a ferencesek birtokában volt fontos verses kéziratok közül pedig jelenleg egyik sem található eredeti lelőhelyén.²

Kiegészítések SzTA. „Kéziratos énekeskönyveink és verses kézirateink a XVI—XIX. században“ c. bibliográfiája egyes tételeihez

I, 20. *Bölöni Pálfi András zsoltáros könyve (1693)*. A kézirat toldalék részét, a 291. lapon olvasható bejegyzés szerint, Bölöni Farkas Mózes másolta 1756-ban.

I, 47. *Gyulai Sáska Absolon énekeskönyve (1798)*. Nem említi itt SzTA., hogy a kézirat 27a, 27b és 28a lapjainak belső margóin, utólag bejegyezve, egy a török pusztítások felett kesergő hazafias vers (*Boldog Isten mely sok siralom hallatik*) is olvasható. Az Erdélyi Múzeum kézirateit ismertető korábbi könyvészeti összeállításában megemlékezett erről a szerző, de a bejegyzést tévesen ismeretlen kéznek tulajdonította,³ holott az írás az énekeskönyvet összeállító Gyulai Sáska Absoloné. (Az irodalomtörténeti szempontból fontos vers teljes szövegét és a vele kapcsolatos filológiai problémák ismertetését lásd alább.)

² A könyvészeti részben említett énekek címét mindig idézőjel, kezdősorát pedig kurzív szedés jelzi.

³ SzTA.: Az Erdélyi Múzeum Egylet . . . énekeskönyvei. 19.

I, 54. *Halott-temetéskorra való énekek*. Az 1766-ban másolt vallásos énekeskönyv végén, három sztlan levélen, néhány később hozzáírt világi verstöredék olvasható. E toldalékot SzTA. is említi, de pontatlanul írja le. Az énekeskönyv törzsanyagát követő első sztlan levélre és a másodiknak a lapjára, XVIII. századi írással, egy szép „Cantio elegans“-t jegyzett be egy ismeretlen kéz (*Bekeségés utakon járj. . .*). A következő lapon, valamint a kézirat utolsó lapján, az előbbtől eltérő írással, 1837-ből való bejegyzések találhatók. Két verstöredék: „azomban északrol jönnek | halom Hollok | et mig én ezeknek kettőt | hármot szollok. | 1837.“ | ; valamint „Virág szál koromban életem el mulék | Gyászos koporsomban véletlen borulék | Derül vala napom kedves hajnalával | Az halál le mettze mérges kaszájával.“ és a bejegyző adatai: „Firtos Wáralyai Pap. K. Mi. Januárius Holdnapja 25-kén 1837dik esztendőbenn jegyeztem ide alá.“

I, 60. *Jánosi énekeskönyv (1768)*. SzTA. ugyanezt az énekeskönyvet — tévedésből — II, 130. szám alatt is felvette. A vallásos kéziratok közt van a helye, de az itteni leírás kiegészítendő a világi toldalék ismertetésével, melyet a szerző csak a II, 130. sz. alatti leírásban említi.

I, 91. *Kottás katolikus misekönyv*. Magyar nyelvű szövegeket nem tartalmaz. Az énekeskönyvek sorából törlendő.

I, 114. *Nagy Mihály énekes kéziratái (1753)*. A kézirat első és harmadik részét, melyek SzTA. szerint Székelyudvarhelyen voltak, a jelzett helyen nem találtam. A Kolozsváron lévő második rész („A Sóltároknak Bassusa. . .“) azonban arról tanúskodik, hogy e kéziratok szöveganyaga teljesen érdektelen.

I, 116. *Nagyajtai Gergely család énekeskönyve (1708)*. Nem énekeskönyv, hanem passionális, melyben a passión kívül Jeremiás siralmi és különböző antiphonák szerepelnek. A szöveg tartalma alapján katolikus gyűjteménynek kell tekintenünk.

I, 123. *Orbán Zsigmond énekeskönyve (1766)*. A székelyudvarhelyi könyvtárban jelenleg nem található.

I, 131. *Pál András imádságos és énekeskönyve (1713)*. A SzTA. által eredménytelenül keresett kézirat a kolozsvári egyetemi könyvtár kézirat-tárában van 899. sz. alatt.

I, 166. *Szombatos énekek és imádságok könyve*. A kéziratban 19 ismert és 6 ismeretlen szombatos éneket találunk. Ez utóbbiakat Thury Zsigmond alapvető összeállítása sem ismeri.⁴

I, 176. *Thordai kódex (1627)*. A kézirat 16-r, nem 2-r, mint SzTA. állítja. Azt sem említi, hogy a kódex hátsó kötéstáblájának belső lapjára egy 6

⁴ Thury Zs.: A szombatos kódexek bibliographiája különös tekintettel azok ének-tartalmára. Mezőtúr 1912.

versszakos, Balassi strófában írott, szép szerelmi éneket (*Oh melly keservesen jut nékem eszemben a te gyenge személlyed. . .*) jegyzett fel a Thordai-zsoltárok valamelyik olvasója. Az éneket a Vásárhelyi Daloskönyvből is ismerjük.

II, 14. *Apor Formularium todaléka*. Új lelőhelye: Kolozsvár, Akadémiai levéltár (volt EM It.). Apor-gyűjtemény.⁵ SzTA. a kézirat részletes ismertetésében (ITK. 1930 : 153—9.) tévesen nevezi a todalék 5a—8b lapjain olvasható „Jesu filij Mariae“ c. magyar nyelvű verses művet párbeszédés költeménynek. Ez ugyanis misztérium-dráma, s tekintve, hogy a kéziratnak számos csiksomlyói vonatkozása van : a XVIII. századból ismert csiksomlyói misztériumok XVII. századi előfutárának kell tekintenünk.

II, 37. *Bocskor Mihály dalgyűjteménye*. A jelzett helyen, a kolozsvári volt ref. koll. könyvtárában, nem sikerült nyomára akadnom. A könyvtár kéziratainak legújabbban készült leltárában nem szerepel.

II, 42. *Brassai-kódex*. E nagyfontosságú kéziratot végleg elveszetteknek kell tekintenünk, mert a kolozsvári volt unit. koll. könyvtárának legújabb gondos rendezése alkalmával sem került elő. Mivel a Brassai-kódexet a régibb kutatók közül egyedül Kanyaró Ferenc használta, egyike lehetett azoknak a kéziratoknak és unicum-nyomtatványoknak, melyeket Kanyaró a könyvtárból kivitt, s amelyek betegsége alatt elkótyavetyélődtek.

II, 50. *Cseke Sándor énekeskönyve (1826)*. A kézirat — szemben SzTA. megállapításával — egyházi énekeket nem tartalmaz.

II, 51. *Cserei Mihály kézírata*. Az évtizedek óta lappangó kézirat a kolozsvári volt unit. koll. könyvtárának legújabb rendezése alkalmával előkerült. A Thököly-virágénekek kéziratát őrző nyomtatvány pontos címe : „Organi Aristotelei, libri quinque priores, a' doct. Zacharia Vrsino Vratislaviensiexpositi. Neustadii in Palatinatu excudebat Matthias Harnisch 1586. „Új jelzete: B. 2351.

II, 78. *Egyes Verseik Gyűjteménye*. SzTA. ennek a gazdag versgyűjteménynek a részletesebb ismertetésével adós maradt. A gyűjtemény jelenleg öt különböző feliratú nagy dobozban van elhelyezve, többnyire minden rendszer nélkül. Anyagát túlnyomó részben olyan, nagyjából magyar, kisebb számban latin nyelvű, egy vagy több leveles verses kéziratok alkotják, melyek eredetileg a volt EM levéltár különböző gyűjteményeihez tartoztak. E versek kéziratokat, — kéziratári anyagnak nyilvánítva — kiemelték a családi levéltárakból és az említett dobozokba helyezték. Igen sok verses kézirat került így ide a volt EM.It-ban őrzött Teleki levéltárból ; a többi családi

⁵ Kelemen Lajos segített hozzá a kézirat tanulmányozásához ; neki köszönhető hogy e fontos kötet nem osztozott az abosfalvi Apor levéltár sorsában, amely a háború éveiben elpusztult.

gyűjteményekből kiemelt daraboknál azonban elmulasztották feljegyezni a kézirat eredeti lelőhelyét. A családi levéltárak anyagán kívül itt helyezték el az innen-onnan előbukkant versszövegeket, köztük újabbkori kutatóknak régebbi kéziratokról készített másolatait is. E másolatok nagy részét Borbély Samu készítette egy ismeretlen unitárius kéziratból, megőrizve így — sajnos sokszor csonkán és pontatlanul — néhány érdekes XVII. század végi és XVIII. század eleji politikai vagy egyháztörténeti tárgyú énekszöveget. Az „Egyes Versek Gyűjteménye“ túlnyomórészt alkalmi verseket (halotti búcsúztató, névnapki köszöntő, paszkvillus stb.) tartalmaz a XVIII. századból és a XIX. század elejéről, a XVII. századot szinte csak Borbély Samu egy-két másolata képviseli. Az egyes dobozokban található fontosabb szövegek az alábbiak. A „Képek. Vegyesek“ feliratú dobozban: „Topica Descriptio Sylvaniae“, Marosi István versezete, melyet az 1684 március 15-én megnyitott szilágymegyei református zsinat üdvözlésére írt és elő is adott; Borbély Samu sajnos csak az ének bevezető hat strófáját másolta le. *Kegyés jó olvasó olvassad jó szível...*, Káli Nagy János 46 szakaszos éneke a kolozsvári unitárius kollégium történetéről; Tordán írta 1771-ben, Borbély Samu másolata. A „Bildergalerie I.“ feliratú dobozból szintén Borbély két másolata érdemel fokozott figyelmet: A Servetus haláláról szóló ismert unitárius ének és az *E hazának ő Anyjának veszélyt Fia tett...* kezdetű, Forgách Simont támadó kuruc vers, talán Felvinczi Györgytől; sajnos a másolat csonka (szövegét lásd alább). Az „Apróbb elegyes gyűjtemény“ című dobozban néhány szép népdal kézírata található a XVIII–XIX. század fordulójáról. Az „Elegyes gyűjtemény“ feliratú pedig érdekesebb XVIII. századi alkalmi verseket foglal magában. A túlnyomórészt XIX. századi paszkvillusokat tartalmazó „Bildergalerie 4.“ című dobozban egy 1712-ben, Kolozsvárt szerzett gúnyvers kelti fel érdeklődésünket: „Pasquillus Vamfalusianae“; egy Füzéri nevű kolozsvári ifjú kigúnyolása, amiért egy vénasszonyt vett feleségül: Borbély Samu másolata.

II, 97. *Felvinczi György kuruc énekének kézírata*. A kézirat sorsa ugyanaz lehetett, mint a fentebb említett Brassai kódexé.

II, 109. *Hegedűs János gyűjteménye (1841)*. A SzTA. által II, 355. szám alatt feltüntetett „Válogatott versek gyűjteménye (1838)“ című kézirattal összetartozik, ez utóbbinak a folytatása. Mindkettő kizárólag ismert XIX. századi műköltők (Vörösmarty, Kölesey stb.) verseit foglalja magában és ezért nyilvántartásunkból törlendő.

II, 130. *Jánosi énekeskönyv (1768)*. Azonos az I, 60. számú kézirattal, ismertetését lásd ott; innen törlendő.

II, 131. *Jánosi János és Sándor kézírata*. A jobbfajta köszöntő verseket őrző énekeskönyv egyik éneke rávilágít az ilyenféle versek szerzőinek kérdésére. A 36a lapon így kezdődik az egyik ének: „Nints szegény *deáknak* mit

adgyon egyebe, | Tsak az jo kivánság forog elméjébe, | Mais mihelyt léptem
Husvét innepére | Jöve ily gondolat szertelen elmémbe. || Élete ez háznak bő
áldással folyon |, stb.

II, 211. *Miss Mihály kottáskönyve*. Új jelzete: Y. 1347. Csak néhány közismert vallásos szöveg van benne, a kézirat főleg szövegnélküli kottákat tartalmaz.

II, 212. *Nagy György énekgyűjteménye*. Az elnevezés helytelen; a szé-
kelykeresztúri kézirat megtekintésekor már Varjas Béla is megállapította,
hogy összeíróját Nagy Gergelynek hívták. Ez a Nagy Gergely tanító volt Kis-
Solymoson, majd kadátsi, végül szentábrahámi unitárius pap. A gyűjtemény
valamennyi versét ő szerezte 1759 és 1790 között, a legkorábbiakat még
kolozsvári diák korában. A szé-
kelykeresztúri könyvtár, verseinek egy másik, terjedelmesebb gyűjteményét is őrzi, ennek ismertetésére az eddig ismeret-
len kéziratok között kerül sor. Kizárólag vallásos, illetve egyházi, biblikus
tárgyú verseket írt, II. Józsefet üdvözlő éneke is a felekezeti kérdésről
szól. A világi énekeskönyvek közül ezért gyűjteménye törlendő, a vallásosak
közé kell sorolni. Nagy Gergely mindig ad nótajelzést, s ezek között négy
Balassi-vonatkozásút: „Bocsásd meg Ur Isten iffjuságomnak vétékét“ (10b);
„Bátyáim közt küssebb in Balassa“ (15b); „Nota antiqua Polonica vide in
Balassa: Magas.“ (19b); „Adj már csendességet lelki békességet“ (28b). Az
első és negyedik nótajelzés nyilván a Balassi verseit is közlő nyomtatott uni-
tárius énekeskönyveken alapul; de honnan ered a második és a harmadik?

II, 225. *Osvát Péter énekeskönyve (1781–89)*. Énekei között nagyon
szép XVIII. századi, s részben XVII. századi bujdosó és szerelmi versek
vannak.

II, 238. *Pál István énekeskönyve*. A kötet világi részében figyelemreméltó
XVII. és XVIII. századi bujdosó énekek olvashatók.

II, 260. *Rákosi Sámuel Holmija (1790 körül)*. SzTA. nem említi a kötet
legérdekesebb énekeit. A 39b–46a lapokon olvasható a „Rimaszombath
Városáról iratott szomorú Versek“ című ének a város 1771 évi romlásáról,
a császári csapatok garázdálkodásáról. A 71b–76b lapokon híres népdalok
(pl. *Tavaszi szél vizet áraszt*) XVIII. századi szövegeit találjuk, valamint az
erdélyi városokról szóló kiadatlan kuruc éneket. (Ez utóbbi szövegét alább
közlöm.)

II, 300. *Szeles János kézírata*. A jelzett helyen, a kolozsvári volt kat'
liceum könyvtárában, nem találtam. A kéziratok legújabbban készített pontos
katalógusában nem szerepel.

II, 303. *Szé-
kely László kottáskönyve (1747)*. Magyar nyelvű verses szöve-
get nem tartalmaz, az énekeskönyvek sorából törlendő.

II, 355. *Válogatott versek gyűjteménye (1838)*. A II, 109. számú énekeskönyvnél mondottak alapján törlendő.

II, 356. *Váradi Szabó György kézirata*. Már évtizedek óta nem található a székelyudvarhelyi volt ref. koll. könyvtárában. Mivel az orvosi receptkönyvbe írt két ének kiadója szerint a kéziratot Radvánszky Béla több orvosságos könyvvel együtt ki akarta adni (ITK. 1903:85—9.), feltételezhető, hogy a gyűjtemény hozzá került és elkallódott.

Kiegészítések SzTA. „Újabb adatok és pótlások kéziratos énekeskönyveink és verses kézirataink könyvészetéhez“ c. bibliográfiájának egyes tételeihez

II, 5. *Alkalmi versek*. Lelőhelyén, a székelyudvarhelyi ref. koll. könyvtárában, nem találtam.

II, 14. *Diák versek, mondókák*. SzTA. leírása pontatlan; az említett öt levelen kívül, prózai feljegyzések közé ékelve, másutt is található énekszövegek: üdvözlő, alkalmi énekek, latin-magyar makaróni-versek, „Argumentum Libri in Metamorphoses“ címmel egy hosszú verszet.

II, 39. *Országgyűlési gúnyvers kézirata*. Lelőhelyén, a kolozsvári ref. koll. könyvtárában nem találtam. A kéziratok új leltárában nem szerepel.

II, 51. *Szigethi Mihály jegyzetei a költészetről*. Lelőhelyén, a székelyudvarhelyi ref. koll. könyvtárában, nem találtam.

C

A következőkben a SzTA. könyvészeti feldolgozásaiban nem szereplő erdélyi kéziratos énekeskönyvek és verses kéziratok ismertetését adom. Az eddig ismeretlen kéziratok közé felvettem néhány, a szakirodalom által már említett, de könyvészetileg nem nyilvántartott verskéziratot is; ismertetésük amúgy is hiányos volt. Könnyebb tájékozódás kedvéért a kéziratokat leelőhelyük szerint csoportosítottam: a címek után álló jelzetek tehát mindig a kézirat-csoport élén feltüntetett könyvtárra, vagy levéltárra vonatkoznak.

I. Kolozsvár, RNK. Akadémiája, kolozsvári filiale levéltára

(Erdélyi Múzeum levéltára)

1. *Az állítólagos Losárdi-kéziratok énekei*. Kemény József gyűjt. Misc. Tom. XX. Varia. Kemény gyűjteményének ebben a kötetében, az első csomó néhány kézirat-levelet tartalmaz; a borító levélre Kemény feljegyezte: „Losárdi Susánna Magyar Amazon és Vers költő emléke gr. Kemény József által.“ Az ú. n. Losárdi iratok között először egy nagyobb kéziratból kiszakított, 252—255-ig lapszámozott, két — versszöveggel teleírt — levél található.

E leveleken „Mars Rakotzianum Cujus compositio certae foeminae tribuetur“ címmel a *Dob szo, trombita zendülés* kezdetű XVIII. századi éneket, valamint a Rákóczi-nóta négy strófáját olvashatjuk. Ez utóbbinak a végére a másoló odaírta: „a nótáját legjobban huzzák az Erdélyi cigányok.“ E verskézirat írása 18/0 körüli. A Losárdi-legenda keletkezése szempontjából jellemző, hogy Kemény az „asszonyinak tulajdonított“ mars első sora mellé odajegyezte: 1705. A verskézirat után Kemény írásában itt találjuk annak a fiktív levélnek a másolatát melyet az állítólagos „amazon“ 1706-ban, a börtönből írt. Ezt a Rákóczi-kor nyelvvel és stílusával sehogy sem összeegyeztethető, nyilvánvalóan hamisított levelet leközölték a Marosvásárhelyi Füzetek 1858. évfolyamában, egy „Losárdi Zsuzsánna“ című cikk keretében. A „Kelen“ álnévvel megjelent, romantikus elemekkel teli közlemény talán magától Keménytől származik, mert kéziratgyűjteményében, a levélmásolat után, egy Losárdiról szóló cikk fogalmazványára akadunk. Ez nem egyezik meg szószerint a nyomtatott közleménnyel, de tartalma azonos. Egyéb Losárdival kapcsolatos irat nincs Kemény gyűjteményében. Valószínűnek tarthatjuk ennek alapján, hogy az egész Losárdi-legenda nem más mint Kemény fikciója.⁶

2. *Kállai Susánna Búcsúztató Versei.* Kemény József gyűjt. Misc. Tom. XX. Varia. Négy leveles, kis 4-rét kézirat, XVII. századi írással. Egy nagyobb kézirat befejező része lehetett, ugyanis a lapok 81—88-ig számozva vannak, a vers a 86. lapon pedig véget ér. A 88. lapra későbbi kéz írta rá a kézirat-töredék tartalmát: „Kállai Susánna Kemény János Fejedele [!] első Felesége Bucsuztató versei.“ A XVII. század derekáról származó ének kezdősora: *Fenyés boldogsághnak dücsyosseges helyje.*

3. *Vegyes kéziratok.* Kendilónai Teleki lt. XXV. fasc. A fasc. minden rendszer nélkül nagyszámú különálló verskéziratot őriz, főleg a XVIII. századból, de korábbi is. Többségük üdvözlő, alkalmi vers, részben latin nyelven: de akadnak közöttük érdekes magyar nyelvű politikai és szerelmi énekek. A gyűjtemény fontosabb énekei az alábbiak: A „Versek I.“ c. borítékban: *Oh gyászban béborult írva magyar Haza. . . .* (az ismert ének a Péro-felkelésről); *Sokféle tűzben salamandra mint ég*; *Ki ezt meg gondollya bátor szível lehet. . . .*; *Kegyetlen világnak tündér ábrázattya. . . .*; *A szép violáknak nagy kegyetlenségét. . . .*; *Bokros bánatoknak völgyében sétáló. . . .*; *Mint a könnyű szellők a nagy tengerekben. . . .*; *Nehéz elválása eggyé lett két szívnek. . . .*; *Erdély országában támat nagy bestia. . . .* (pasquillus talán Teleki Mihály ellen); *Bujdostomban midőn volnék Berentz országában. . . .* (szerelmi dialógus a XVIII. századból); *Visszajár az idő ez világ el fordult. . .* („Az világhoz szabott ének“ változata 1728-ból); *A katona jó paripán meg ugrattya magát. . .* (A „Vitézi

⁶ A Kemény-gyűjtemény Losárdi-kéziratainak a létezésére már korábban utalt: Márki S.: II. Rákóczi Ferenc. II. Bp. 1909. 475. — A Losárdi-kérdés felülvizsgálatának szükségességére Esze Tamás hívta fel a figyelmet: A kuruc költészet problémái. It. 1951. I. sz. 41.

Énekek“-ből ismert szép XVIII. sz. katonaének változata); „J. N. D. Jövendölés, mely lett és mutattatott meg egy Angliai papnak, ugyan Angliában Chester városában. . . .“ (két leveles verses kézirat, egy 1683. évi brassói magyar nyelvű nyomtatvány másolata, angolból németre, németből magyarra fordítva). A „Versek II.“ c. borítékban főleg latin versek vannak, és csak néhány jelentéktelen magyar töredék. A „Teleki László: édes eleink levelei“ feliratú borítékban: *Az ki voltál ártalmamra. . . .* (hosszú vers 1676-ból, bujdosó motívumokkal); „Dulce Melos. Pannonia és Dacia, Ars s Mars oskolája“ (1703); *Világ állapotja forog volt elmémben. . . .*; *Minap búsultomban vadakat. . . .*; *Bús szívemet s életemet vigasztaló istenem. . . .*; *Ni fitsóri, ku pitsóri. . . .* (ismert román-magyar makaróni vers); „Levis Velitatio Theatralis“ (párbeszéd trágár cigánygúnyoló vers); *Hol vagy te most nyalka kuruc. . . .*; „Machiavel-lus pokolban születettvén és ismét Daciában jöven, és ott magának vasallust szerezvén, minemü instructioval bocsátotta volt azon vazallusát Erdélyben, és ott mint viselte magát annak igaz historiája“ (a zernyesti csata után készült, Telekit és Thökölyt egyaránt támadó paszkvillus).

4. *Vegyes kéziratok.* Kendilónai Teleki lt. Rendezetlen iratok. Számos kisebb dalfüzet, paszkvillus, üdvözlő vers kézírata található ebben a gyűjteményben, főleg a XVIII., s részben a XIX. századból. Közöttük 104/1907 jelzet alatt egy 8 leveles, 8-rét kis daloskönyv van, szép szerelmi énekekkel.

5. *Vegyes kéziratok.* A kolozsvári ref. koll.-ból áthozott rendezetlen, vegyes irat-anyag. Iskolai feljegyzések, tanítási jegyzetek, s egyéb prózai iratok mellett nagy számú verskéziratot is őriz ez a gyűjtemény. A versek többsége 1800 körüli üdvözlő és halotti ének, valamint elviselhetetlen iskolai verselmény. A gyűjtemény érdekesebb verses kézíratai az alábbiak: 1. Vay Ádámné, Fekete Erzsébet temetésén (1696) elmondott beszédek és versek kézírata, köztük Debreczeni Ember Pál beszéde. 2. 22 strófa a Szigeti Veszedelem egyik ismeretlen XVIII. századi átdolgozásából. 3. 1800 körüli, 4 leveles, 8-rét kézirat nagyon szép népdal-virágének szöveggel. 5. Két leveles, 8-rét kézirat részben XVII. sz.-i énektöredékekkel, köztük Rimay egyik énekének (*Bálint nemzetedben ki voltál Balassa*) három strófájával.

6. *XVIII. századi üdvözlő versek.* Kolozsvári ref. koll. lt. No. 26. Tomus V. A 2-rét kolligátumban prózai szövegek között két XVIII. századi üdvözlő vers van.

7. *XVII. századi verstöredék.* A Kolozsvári asztaloscéh jegyzőkönyve 1644—1690. A 89b lapon az alábbi „probatio calami“ olvasható, kétszer is: „Hobol az Nap vizet araszt | Az fetskeis feszket ragaszt | de en szegeny csak but araszt.“

8. *Keresdi verskézirat.* Keresdi Bethlen lt. SzTA nem vette fel a verskéziratok jegyzékébe a keresdi Bethlen lt. egyik 1708-ból való missilisét,

amelyen a *Megkötözött engem...* és a *Ki urát nem szereti...* kezdetű gyönyörű virágénekek olvashatók. A verseket Lukinich Imre fedezte fel és publikálta: A kurucz kor költészetéhez. Száz. 1914:78. Azért sorolom itt fel ezt a már publikált kéziratot is, mert a keresdi lt. egész anyaga jelenleg a kolozsvári akadémiai lt.-ban található, s így e verskéziratnak is ez a jelenlegi lelőhelye.⁷

9. *Alvintzi-kéziratok*. Marosvásárhelyi ref. koll. letétje, Alvintzi-láda. Az Alvintzi család itt őrzött levelezésében az 1690-es évekből és az 1700-as évek elejéről több vers található, köztük Alvintzi Mihály verses önéletrajza.⁸

II. Kolozsvár, RNK. Akadémiája, kolozsvári filiale könyvtára, 1. sz. részleg
(Katolikus liceum könyvtára)

10. *Kolozsvár siralmi*. Aranka gyűjtemény V, 1. 8-rét, kötés nélkül, 16 sztan lev. XVIII. századi másolat egy 1699-ből való kolozsvári nyomtatványról, amely az 1655-ös kolozsvári tűzvészről két, az 1697-esről pedig egy éneket közölt. Ez utóbbi nem azonos Tótfalusi Kis Miklós „Siralmas Panasza”-ával. A „Kolozsvár siralmi” címet Aranka György adta a kéziratnak, s azt a Magyar Nyelvművelő Társaság iratai közé helyezte. Perényi József a kéziratot ismertette és mindhárom énekét kiadta: Kolozsvár siralmi. ITK. 1939:48. Régi verses kézírataink közt ezt az énekgyűjteményt eddig nem tartották nyilván.

11. *Holmi*. 53. sz. A legkülönbözőbb alakú és eredetű levelekből álló kolligátum, 4-rét papír kötésben. A cím a kötésre van rányomva. A kötetben 1800 körüli kisebb nyomtatványok és mindenféle kézirati feljegyzések vannak, ez utóbbiak közt számos verset találunk. A legrégebbek ezek közül 1767–9-ből valók: különböző főúri személyek (Rhédei László, Pekri Erzsébet stb), verses sírfeliratai. A későbbi énekek az 1800 körüli évtizedekből származnak. többnyire érdektelen, világi szövegek; akad közöttük Horatius-fordítás is.

12. *Búcsúztató versek*. 2-rét, kötetlen; 4 lev. Egyetlen *Ah nagy búzgóságtól viseltetett népség* kezdetű éneke, Polyai Rácz Antal temetésére készült 1779-ben. A kéziratot a cenzúrához adták be, rajta van a cenzor engedélyező feljegyzése 1787-ből; e szerint nyomtatásban is megjelent.

13. *Halotti Ének*. 442. sz. 4-rét, kötetlen; 4 lev. A XVIII. sz. második feléből való énekét (*Vajha ez beszédek meg irattatnának...*) Benkő József sátoraljaújhelyi ref. prédikátor írta, öccsének Sámuelnek halálára. A szerző öccse hitehagyása, a katolikus vallásra való áttérése miatt is panaszkodik;

⁷ Magát a kéziratot a keresdi lt. nagy anyagában nem volt időm megkeresni.

⁸ A kéziratok létezésére Kelemen Lajos hívta fel a figyelmet, azok átnézésére sajnos már nem maradt időm.

erre hivatkozva a cenzor nem engedélyezte az ének kinyomtatását, a kéziratba helyezett cédula tanúsága szerint.

14. *Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett Énekeskönyv.* 178. sz. 8-rét' kemény papír kötésben; 62 lev. Református énekeskönyv nyomtatásra előkészített kézírata (Kolozsvár 1777); valószínűleg a cenzúrához beadott példány.

15. *Ester asszony historiája.* 408. sz. 8-rét, rongált papír borítékban; elől 5 sztlan lev., majd 70 számozott lap, végül 1 sztlan lev.: összesen 41 lev. Vásári László „nemes személy” nyomtatásra előkészített és a cenzúrához beadott hosszú énekének (*Király Artaxerxes fénylő birodalma...*) kézírata. A 3 — 5. sztlan leveleken a szerző ajánlása olvasható Bánffi Mihályné, Kemény Teréziához, B. Keresztúron, 1780-ban keltezve.

16. *Ének az 1798. évi kolozsvári tűzvészről.* 279. sz. 4-rét, kötetlen; 4 lev. A kézirat egyetlen énekét (*Oh! én Kolozsvár várossa! mely sok tűz támad bennem!...*) a vers végén olvasható feljegyzés szerint „készítette Vadadi Lövötei Josef Septembernek 12-kén 1798-ban.”

III. Kolozsvár. RNK. Akadémiája, kolozsvári filiale könyvtára. 2. sz. részleg
(Református kollégium könyvtára)

17. *Baczo József énekeskönyve.* 1203. sz. 8-rét, félbőr kötésben; 46 sztlan lev. Jelentéktelen kézirat az 1800 körüli évekből. Törzsanyagát a 150 zsoltár kottája képezi, mely alá a másoló csak a szövegek sorainak első szótagjait írta emlékeztetőül. A zsoltárokhoz végül néhány közismert ref. vallásos ének csatlakozik. Összeállítója ref. diák lehetett; diákra vallanak a későbbi tulajdonosnak, Baczo Józsefnek a bejegyzései is.

18. *Bojti Gáspár krónikájának toldaléka.* Beosztatlan. Bojti Gáspár és Mikó Ferenc krónikáit magábanfoglaló, folio alakú kézirat, melyet Dobó József 1760-ban, Gyulafehérvárott másolt. Az elől lévő kötéstábla belső lapjára a másoló két verset jegyzett fel: Nádasdy Ferenc és Eszterházy János epitaphiumait. Az első közülük Faludi műve. A kéziratot az ugyanitt olvasható bejegyzés szerint a másoló 1796-ban a kol. ref. koll.-nak adományozta.

19. *Cirill énekeskönyv.* 1422. sz. 4-rét, az eredeti bőrkötésnek már csak maradványai vannak; 51 sztlan lev. Az ismeretlen korú, cirill írással másolt énekek között, a 46. levélen a *Menyből az angyal* kezdetű magyar ének olvasható XVIII. sz. végi, vagy XIX. sz. eleji írással.

20. *Csvyre István énekeskönyve.* 1468. sz. 8-rét, félbőr kötésben; 122 sztlan lev. Az egész kéziratot az 1a és a 9a lapon magát megnevező Csvyre István másolta 1815 — 16-ban, Debrecenben. Tartalma: Csokonai „Amarillis“-e

az 1805-ös váradí kiadás és Szentjóni Szabó művei az 1791-es pesti kiadás alapján; továbbá a börtönben fiatalon elsenyvedt Kováts József versei, a költő rövid életrajzával és Gárdonyi Szabó István halotti búcsúversével együtt.

21. *Halotti versek.* 1400. sz. 4-rét, kötetlen; 6 sztan lev. Toldalagi Sára és Toldalagi Erzsébet temetésére készült halotti énekek; az előbbihez szólnak 1750-ből valók.

22. *János Sámuel Ovidius-fordítása.* 1491. sz. 8-rét, papírfedélben; 17 számozott lap. A kézirat egyetlen verse: Narcissus történetének fordítása a *Metamorphoses*-ből. A 17. lapon lévő feljegyzés szerint: „Írta János Sámuel a Wássárhellyi Ref. Kollégiomban. 1792 dik Esztendőben.“

23. *Sipos melodiarium.* 1241. sz. Nagy 8-rét, 216 lap, ebből 205 megszámozva. A kézirat címe: „Melodiarium quod In Ill. Coll. S. Patakiensi Anno Millesimo Octingentesimo Decimo Octavo conscripsit Petrus Sipos studiosus Poeseos mpr.“ Nagysolymosi Sipos Péter 1818-tól 1820-ig másolt a könyvecskébe és mutatótáblát is szerkesztett hozzá. A mutató után üresen maradt a okra 1823-ban és 30-ban még néhány további éneket másoltak. Az énekeskönyv a hasonló sárospataki gyűjteményekkel mutat rokonságot: ismert műköltők, mint Csokonai, Péczeli, Fazekas, Kölcsey stb. költeményei mellett sárospataki diákok szerzeményei, németellenes gúnyversek, papcsúfoló énekek, halotti búcsúztatók, Napoleonról szóló versek, szerelmi dalok találhatók benne.

24. *Thordai János zsoltárfordításainak kézírata.* 1105. sz. 4 rét, XVIII. századi félbőr-kötésben; 247 lev. A teljes Thordai-féle unitárius zsoltárfordítást, nótajelzésekkel ellátva, magában foglaló kötetet — az írás jellege alapján — valószínűleg a XVII. sz. végén másolták.

25. *Versek a XIX. század elejéről.* A könyvtár kézíratainak legújabb elkészült leltárában 605. sz. alatt szerepel, de a jelenlegi rendezési munka során valahová elkeveredett, s így nem láthattam. A leltár az alábbi ismertetést közli: „*Versek a XIX. sz. elejéről* 1—80. 4 lap. Lakodalmi dal stb. A 4. dal figyelemreméltó: 'Ama nevezetes történet az oroszhegyi fickóról, aki templomba először ment vala 20 éves korában'.“

26. *Epigramma. Latin-magyar hazafias, törökellenes versek. XVII. század.* Az előbbi kézírathoz hasonlóan erről is csak a leltárból szerezhettem tudomást, ahol 129. sz. alatt a fenti megjelölés olvasható. A könyvtáros ceruzával odaírta még: „nagyon rongált négy levél, félre teendő.“

27. *Vegyes kéziratok.* A könyvtár egy nagy halom innen-onnan kiszakadt levelekből, töredékekből álló katalogizálatlan kéziratot őriz. A prózai szövegek között néhány énektöredék is akad, főleg vallásos tárgyúak. Érde

kes czek közt egy eredetileg 39 szakaszból álló ének elől csonka töredéke, amelyben egy ismeretlen XVIII. századi ref. prédikátor valamelyik aposztata társát támadja.

28. *Hóra-ellenes vers kézírata.* 1577. sz. 4-rét, papír borítólapon; 11 szatlan lev. Egyetlen, a Hóra-felkelés idején készült éneket tartalmaz; az ének szövege megegyezik „Szilágyi István kéziratá”-nak szövegével (SzTA. II, 310.). A kézirat csonka, az elején hiányzó levelek számára abból következtethetünk, hogy a Szilágyi-féle kézirat szövegének 68. strófája áll jelenleg kéziratunk élén. Az ének befejezése azonban közölve van itt, míg a másik kéziratból éppen ez hiányzik.

29. *Mikolai Hegedüs János nyomtatványainak toldaléka.* RMK. 476 sz. A könyvtár e jelzete alatt egy nyomtatvány-kolligátum található, melynek részei: Mikolai Hegedüsnek Utrechtben, 1648-ban megjelent négy könyvecskéje (RMK. I, 812, 813, 814, 815.) és Bökényi Filep Jánosnak ugyancsak Utrechtben, 1652-ben megjelent „Mennyei Lámpás”-a (RMK. I, 862.) A kötetábla első lapján és két szatlan levelen kéziratot toldalék van, egy 1761-ben feljegyzett vallásos énekkel (*Mit mondjak vétkem sok mint főveny szapora . . .*). A kolligátum más részein kisebb verstöredékek, valamint a tulajdonosok személyes vonatkozású bejegyzései állnak (Joh. Dios Györi 1670; Joh. Levaj Comp. in Coll. Claud. 1683; Josephus Gazdagh; Sam. Pataki 1773.). A verses bejegyzések mind ugyanattól a kéztől származnak az 1760-as évekből, és ezért az ismert tulajdonosok közül csak Gazdagh Józsefnek tulajdoníthatók.

30. *Nagy Sándor históriájának toldalékai.* RMK. 262. A Heltai nyomdának e Szabó K. által nem ismert XVI. századi termékéhez (Sztripszky I, 55.) különböző helyeken üres leveleket kötöttek, s ezeken verses bejegyzések olvashatók. A nyomtatott szöveg előtt álló levelekre vallásos énekeket, köztük egy Szenczi Molnár zsoltárt, jegyeztek fel; a kötet belsejében egy XVII. századi vagy még későbbi „Nagy Sándor epitaphiuma” c. ének található; stb.

IV. Kolozsvár. RNK. Akadémiája, kolozsvári filiale könyvtára. 3. sz. részleg (Unitárius kollégium könyvtára)

31. *Bakó Anna énekeskönyve.* 1390. sz. 2-rét, rongált díszes bőrkötésben; elől 2 szatlan lev., majd 432 számozott lap, végül 9 szatlan levelen mutató tábla: összesen 273 lev. Címe: „Isteni Ditséreték imádságos és vigasztaló énekek mellyeket tulajdon maga költségével le iratott tekéntetes nemzetes Tartsafalvi Pálffi Diénes Uram Élete kedves párja tekéntetes nemzetes Csikfalvi Bakó Anna Asszony az Tartsafalvi Unitari szent Ecclesia számára. Az 1763-dik Esztendőb.” Valószínűleg valamelyik nyomtatott unitárius énekeskönyv másolata. A tartsafalvi unit. egyház 1946-ban ajándékozta a könyvtárnak.

32. *A Comico tragoedia toldaléka*. 1214. sz. A névtelen Comico tragoedia 1751. évi kiadásának másolatát tartalmazó kéziratba a Fiátfalvi György pokoljárásáról szóló éneket (1626) is bemásolták. (V. ö. SzTA. II, 98.) A kézirat középen csonkult és ezért a Comico tragoedia vége, valamint a Fiátfalvi-ének első 71 szakasza hiányzik belőle. A kézirat unitárius eredetű, s 1893-ban Torockóról került a könyvtárba.

33. *Gálfalvi Borbála üdvözlő versei*. 205. sz. 4-rét, karton borítékkal; 16 számozott lap. Címe: „Tekintetes Úr Suki László uram élete párjának tekintetes uri asszony Gálfalvi Borbára asszonynak neve napjára 1748-dik esztendőben Karátson havának 4-dik napjára készítettet versek.“ Érdektelen névnap-i köszöntők.

34. *Hálaadó Öröm*. 339. sz. 8-rét, kötetlen; Különböző vallásos, valószínűleg nyomtatásból másolt, prózai művek között, a 113–133 leveleken a fenti címet viselő hosszabb vers olvasható. A tolerancia-rendeletet ünneplő ének elé előszót is írt „az együgyü vers-író“ 1782-ben. A kézirat katalógusa szerint a másolat Körmőczy János unitárius püspök kézírása.

35. *Halott Ének*. 1411. sz. 8-rét, félbőr kötésben; 88 számozott lap-1800 körüli érdektelen halotti énekeskönyv.

36. *Halott Ének*. 24. sz. 16-rét, rongált félbőr kötésben; 88 számozott lap, itt megszakad. A csonka énekeskönyv szövege teljesen megegyezik az előbb felsorolttal.

37. *Halot temetéskorra való Énekek*. 1409. sz. 8-rét, félbőr kötésben; 49 géppel számozott lev. A szokásos halotti énekanyagot tartalmazó kézirat keletkezését az utolsó lapon lévő bejegyzés világítja meg: „Francisci Tartfalvi De Sz. Mihály. Scripsi Ao. 1791 Die 4-ta Januar.“

38. *Halotti beszédek és énekek kolligátuma*. 631. sz. 4-rét, az eredeti félbőr kötés már leszakadt; 222 lev. Az 1740-es, 50-es és 60-as évekből származó különálló és önálló címlappal rendelkező unitárius halotti prédikációk alkotják a kézirat tartalmát. A prédikációkhoz minden esetben búcsúztató versek csatlakoznak, amelyek sokszor jóval terjedelmesebbek maguknál a beszédeknél.

39. *Históriás és egyéb énekek*. 1236. sz. Az ezen a címen katalogizált, félvászon kötésű 8-rét kézirat, voltaképpen kolligátum. Irodalomtörténeti szempontból különösen fontos a koll. első, 32 levélből álló tagja, melyet 1807–9 között másolt Benczédi Sámuel. Benczédi valamely régebbi énekeskönyvből több XVII. századi verset vett át gyűjteményébe. Ezek közül fontosabbak: *Gondviselő édes atyám...*; „Az Isten Anyaszentegyházának nyomoruságos sorsán és keserves állapottyán való Sirhalom“ (*Oh vajha valaki az tenger árjává...*); „Világ végéről való Historia“ (*Minden keresztények jól meghallgassatok...*); *Ifjuság mint sólyom madár...*; Czeglédi István históriája; a

Tékozló fiú históriája Szentmártoni Bodó Jánostól; Kádár István éneke. A kolligátumnak ez az első része eredetileg terjedelmesebb volt, néhány levél azonban elveszett; ezért az énekszövegek helyenként csonkák. — A kolligátum egyes részeit a könyvtáros — többször hibásan — római számokkal jelölte meg. A koll. további részei közül említésre méltó még a IV—V.-tel megjelölt „Lakodalomra avagy mulatságra való versek“-et tartalmazó, 1780-ból való kézirat. Ez eredetileg 4-rétű volt, de összehajtották, s így kötötték be; emiatt csak részben olvasható. Érdekes a koll. VII. része is, amelyben 1832-ben másolt, de régi előzményekre utaló szép népies dalokat olvashatunk.

40. *Kolozsvári énekeskönyv.* 17. sz. 16-rét, félbőr-fa kötésben; 30 sztlan lev. Valószínűleg kolozsvári eredetű gyűjtemény az 1790-es évekből. Az elején „A tántznak haszontalanságirol, annak vétkes, kereszténhez illetlen, sok rosszra vezető mivoltáról“ szóló ének olvasható, amely a szövegből ítélve jóval régebbi lehet, a másolás idejénél (1790). Több más ének között a *Nem lesz mindenkor így...* kezdetű vers szép változata és Várallyai Mihály „Belső magyar utczai magyar Parnassus“-a (1784) is gazdagítja a kézirat anyagát.

41. *Köszöntő énekek kézírata.* 1133. sz. 8-rét, félvászon kötésben; 62. lev. 1785—88 között, valamelyik ref. kántor állíthatta össze a karácsonyi, húsvéti, s más ünnepekre szóló köszöntő énekeknek ezt a gyűjteményét.

42. *Különböző versezetek gyűjteménye.* 1310. sz. 1800 körüli alkalmi versek nyomtatványaiából álló kolligátum, amelyben csak a harmadik darab kézirat; az 1798. évi kolozsvári tűzvészről írt ének 4 leveles másolata. Ezt az éneket a 16. szám alatt felsorolt kéziratból is ismerjük.

43. *Paszkvillusok kézírata.* 8-rét, új félvászon kötésben; 28 számozott lap, elején és végén csonkult. Országgyűlési paszkvillusok az 1760-as évekből.

44. *Szombatos énekeskönyv.* Nagy 8-rét, félvászon kötésben; 136 lev. Prózaí szövegeket is, de túlnyomó többségében énekszövegeket tartalmazó énekeskönyv; a másolás idejére, vagy a másoló személyére vonatkozó utalások nélkül. Thury Zs. szombatos bibliográfiájában nem szerepel.

45. *Vers a barátságáról.* 1630. sz. Nagy 4-rét, karton fedélben; 4 lev. A kézirat egyetlen éneke (*Ezer nyolc száz nyolcban Szent Mihály hónapja...*) a XIX. sz. elejéről származik, irodalomtörténeti szempontból érdektelen. A fenti cím utólagos, valószínűleg a könyvtárostól ered.

46. *Versek Bánfi Pál tiszteletére.* 778. sz. 4-rét, kötetlen; 14 sztlan lev. XIX. századi kézirat, 1800 körüli énekekkel, melyek Bánfi Pált és családját ünneplik. Mivel az ismeretlen szerző részben klasszikus versmértékben ír, egy kis prozódiai értekezést közöl eljárásának megvilágítására. A Bánfiak multjának bemutatása érdekében lemásolta Göröcsöni Ambrus Mátyás-históriájának egy részét is.

47. *Verses vitézi articulusok.* 906. sz. 4-rét, kötetlen; 8 lev. A kézirat egy megverselt katonai szabályzatot tartalmaz, minden egyes strófa egy-egy „Articulus.“ Az első articulus így szól: „Végbéli katona őrizd határodat, | Jol meg értsd vidd véghez parancsolatodat, | Ha szolgálatban vagy, hagyd más gondodat | Egyébkor házadnál mivehedd [!] dolgodat.“ Az énekben említve van az 1763-as év, az *la* lapon pedig a „Cibinii 5-a Febr. 1779.“ bejegyzés olvasható. A versezet tehát e két időpont között keletkezhetett.

48. *Versmásolatok.* 1659. sz. 8-rét, papír fedélben; 6 lev. A XIX. sz. első évtizedeiből származó kézirat, néhány ismert egykorú énekkel. Van közöttük Kölcsey vers is.

49. *Vizsgai versek a kolozsvári unit. kollégiumból.* 731. sz. 4-rét, pergament kötésben; 48 lev. Két eredetileg különálló 24 leveles kéziratot kötöttek egybe, ezeknek az írása eltérő, de tartalmi jellegük megegyezik. A kéziratban lévő évszámok alapján az első rész valószínűleg 1690-ben, a második pedig 1732-ben keletkezett. A kötetben lévő énekeknél minden esetben fel van tüntetve a szerzők neve, akik a jelzett időben a kolozsvári unit. gimn. tanítványai voltak. A kézirat — egy alább ismertető székelykeresztúri kézirattal együtt — érdekes bepillantást enged az unit. iskolák verselési gyakorlatába.

V. Kolozsvár. Egyetemi könyvtár.
(Erdélyi Múzeum kéziratára.)

50. *A „Nimród ágyékából...“ kézírata.* 1112. sz. (Régi jelzet: I. A. 54.) Kis 8-rét, bőrkötésben; 280 számozott lap. Mindössze a 163—166 lapokon van verses szöveg: a *Nimród ágyékából... kezdetű* híres nemesi kuruc ének az 1670-es évekből; ez egyúttal a kötet egyetlen magyar nyelvű szövege. A vers előtt a magát több helyen megnevező Baló Mátyás kezével, három 1666-ban leírt, latin nyelvű, jogi munkát olvashatunk. Az ének már más kéz írása és más kéztől származnak a vers után „Protestatoriae“ címen következő latin nyelvű sérelmi iratok is. Baló Mátyás keze csak a kötet végén lévő kisebb latin feljegyzéseknél tér vissza. Az egész kézirat részletes vizsgálata feltehetőleg választ fog adni a nagyfontosságú kuruc vers keletkezésének kérdéseire. — Az éneket Erdélyi Pál adta ki „Kuruc költészet“ c. kötetében (Bp. 1903. 45—49. l.), de a kéziratot nem ismertette.

51. *Posoni Dieta 1764.* Beosztatlan anyag; régi jelzet: III. A. 10. 4-rét, kék karton kötésben; 10 szatlan lev. A fenti címet viselő kézirat egyetlen éneke a *Három s tizszer fordult az Esztendő elől... kezdetű* igen elterjedt országgyűlési paszkvillus.

51. *Világi Énekek.* Beosztatlan anyag. 16-rét, rongyolt kötésben; 33 szatlan lev. A „Világi Énekek“ cím az *la* lapon olvasható, és ezt az 5. levélig

néhány XIX. század eleji ének követi. Az 5. levéltől kezdve különböző prózai feljegyzések következnek; a legkorábbi 1815-ből.

53. *Világi versek*. Beosztatlan anyag. Hosszú 8-rét, félbörkötésben; 54 szatlan lev. Feltehetőleg a XIX. sz. elejéről származó kézirat, részben egykorú, részben XVIII. századi szerelmi s más világi énekekkel.

54. *Tótfalusi Kis Miklós naptárainak toldalékai*. A verses kéziratoknak ezt a már ismert csoportját csak a nyilvántartás teljessége kedvéért említem meg, mivel SzTA. bibliográfiájából hiányzik (V. ö. ITK. 1891:437—55. és 1892:70.). A kéziratos verses bejegyzésekkel ellátott naptárak ma is megvannak a könyvtár régi magyar nyomtatvány-tárában; mikrofilm-másolataik pedig az OSzK. illetve az MTA. könyvtára mikrofilm-táraiban találhatók.

VI. Nagyenyed. Dokumentációs Könyvtár (Bethlen kollégium könyvtára.)

55. *Ajtai György kézirata*. K. 65. sz. 8-rét, erősen csonkult bőrkötésben. A terjedelmes kézirat előbb „Templomi könyörgések“ címen prózai szövegeket, majd a Thordai-féle unitárius zsoltárfordítás teljes szövegét foglalja magában. A kötet végén olvasható bejegyzés szerint a kéziratot Ajtai F. György a kolozsvári unitárius kollégiumban másolta; a másolás időpontjára nem találunk utalást.

56. *Mádéfalvánál el veszett székelők keserves Éneke*. K. 385. sz. 2-rét, egy leveles kézirat. A fenti című érdekes kiadatlan éneket őrzi, egykorú másolatban. (Az ének teljes szövegét lásd alább.)

57. *Pasquillus*. K. 418. sz. 4-rét, kötetlen; 13 lev. A kézirat tartalmát néhány rövid latin nyelvű gúnyvers mellett hat magyar nyelvű paszkvillus alkotja. Valamennyi az 1764. évi pozsonyi országgyűlésre vonatkozik.

58. *Szent Dávidné Soltári*. K. 224. sz. 8-rét, félbörkötésben; 189 számozott lap. A cím alatt „1826. die 25 Aug.“ datum utal a kézirat korára. Tartalma különbözik a hasonló című sárospataki kéziratétól (SzTA. II, 60.). Énekei között a XIX. század elejének számos ismert, népszerű versére bukkanunk.

59. *Világi énekek szomorúak és vigak* K. 49. sz. 8-rét, papírkötésben; 15 lev. A címlap szerint Kolozsvárott, 1818-ban másolták. Csokonai, Ányos és más műköltők versei mellett néhány szép népdalszöveg van.

60. *Wida József kézirata*. K. 291. sz. 8-rét, papírfedélben; 8 lev. Latin és magyar köszöntő-verseket tartalmazó jelentéktelen kézirat. A borítólevél belső lapján olvasható „Est Josephi Wida“ bejegyzés szerint, Wida a kézirat tulajdonosa volt.

VII. Gyulafehérvár. Batthyány Dokumentációs Könyvtár

61. *Magyar költemények 2. füzetben.* XI, 217. sz. Nagy 8-rét, kötetlen. A kéziratok katalógusában fenti címen szereplő gyűjtemény első füzeté a „Görögökhöz buzdító dall” című a görög szabadságharc kérdéseivel foglalkozó verset, a második füzet pedig különböző XIX. század eleji szerelmi és más énekeket foglal magában.

62. *Nagy János kézírata.* IX, 108. sz. 4-rét; 10 lev. egy kolligatum részét alkotja. A kézirat egyetlen, gyenge versezetét Nagy János latinból fordította és Batthyány Ignácnak dedikálta. Címe: „Somnium Prodigiosum seu Dialogismus Theticis et Lyaei, id est Aquae et Vini inter se mutu pro corona et chignitate litigantium, Anno 1771 Die 15-a Augusti.”

63. *Vanjer Jakab Paraszti majorja.* IX, 102. sz. 4-rét, papírkötésben lévő vaskos kolligátum második része. Vanjer Jakab jezsuita hosszú tankölteményének magyar fordítása Mihály István erdélyi jezsuitától, aki két eredeti függelék is írt hozzá az erdélyi halastavakról és vadaskertekről. Mihály fordítása 1779-ben nyomtatásban is megjelent Szebenben. Vanjer művét egyébként Baróti Szabó Dávid is lefordította és kiadta.

64. *Zserdényi János énekeskönyve.* III, 128. sz. Kis 8-rét, félbőr-kötésben; 44 lev. A katolikus egyházi énekeket tartalmazó kézirat címe a 2a lapon olvasható: „Az Isten és az ő szent anyyanok dicsiretire való szép énekek Zserdényi János Szabad-Botthyani iskola mester által egben irattak Anno 1760.”

VIII. Nagyszeben. Bruckenthal Múzeum könyvtára

65. *Boér Márton verses művének másolata.* Benignische Sammlung 71. n. 13. Heft, N. 53. 4-rét, kötetlen; 20 lev. Egy 1800 körül, vagy még később készült másolatgyűjtemény része. Boér Márton az 1687-ben Konstantinápolyba küldött erdélyi követek kísérője volt, aki 1687–88 telén versbe szedte utazásának „Historiá”-ját. A költőileg értéktelen verses útirajz kezdősora: *Ez széles világ dolga ha fel vizsgálatik. . .*; nótája: „Szertelen rut dolog volt bünel meg rakodni.” Boér száraz naplóját irodalomtörténeti szempontból igen becselessé teszi a Baba Novákról szóló, a Toldi mondával összefüggő, részlet.⁹ (Ennek szövegét alább közlöm.)

IX. Marosvásárhely. Bolyai Dokumentációs Könyvtár (Református kollégium könyvtára)

66. *Dezső Mihály memorialeja.* 381. sz. Hosszú 8-rét, szép bőrkötésben. Csak a kézirat első 69 számozott lapján vannak folyamatos szövegek, próza

⁹ Boér művének másolatára Tordai Zádor erdélyi kutató hívta fel figyelmemet

és vers vegyesen. Dezső Mihály 1715-ben volt a kötet tulajdonosa; a kézirat később sok kézen ment át, s a későbbi tulajdonosok is jegyeztették bele. Verses szövegeinek többsége üdvözlővers, de köztük van a Péro-felkelésről szóló ismert ének (*Oh gyássszal béborult árva magyar haza. . .*) is.

67. *Kovácsnai Sándor „Királyi Erdély“-ének toldaléka.* 240. sz. Kovácsnai Sándor (marosvásárhelyi tanár a XVIII. sz. második felében) „Királyi Erdély“ című prózai művének ez a másolata a XIX. sz. elején Székely Márton marosvásárhelyi ref. prédikátor tulajdonában volt. A 4-rét, félbörkötésű könyv kötése előtt levelének b lapján olvasható Székely Márton bejegyzése, amit ugyanitt az új tulajdonos feljegyzése követ: „Most már ZN. Makai Josefé vette 30 fr. 1826-ba.“ Ez a Zilahi Nagy Makai József, lőrincfalvi ev. ref. prédikátor a Kovácsnai műve után üresen maradt levelekre egy rendkívül érdekes hosszú XVII. századi éneket másolt le. Az éneknek címe nincs; kezdősora: *Miért sírsz a hegyen Sebesvár. . .* A szerző Apafi Mihály belső köréhez tartozott, az énekben az 1657—1661-ig terjedő erdélyi eseményeket Apafi pártjáról szemléli és az ének szerint tagja volt az Apafi kiváltása érdekében Jassiba küldött követségnek. A 15 levélre terjedő, három „pars“-ra osztott ének 1663—64 körül keletkezhetett. A másolat keletkezési körülményeiről Makai Józsefnek a vers végén álló feljegyzése tájékoztat: „a Nemes Küküllő vármegye archivumabol“ kapta kézhez „ezt a régi maradványt“, s lemásolását 1827 jan. 2-án fejezte be. A kézirat további üres lapjaira Makai, vagy más, még néhány verset másolt le Kölcseytől s más korabeli költőktől.

68. *Rhédei Ferenc kézírata.* 83. sz. Egyetlen éneke: gr. Rhédei Ferenc „nemes poétá“-nak, a marosvásárhelyi ref. koll.-ban 1769 jún. 27-én előadott, érdektelen alkalmi költeménye, „Mindenkinek számára készített ki-kötő hely“-címme.

69. *Unitárius kézirat.* 18. sz. Két XVIII. századi unitárius nyomtatvány másolata; ezek közül a második tartalmaz verses szöveget: a Servetusról szóló elterjedt éneket. A másoló az éneket egy 1777 évi ponyvanyomtatványból vette.

X. Marosvásárhely, Teleki Dokumentációs Könyvtár

70. *Sepsi Laczkó Máté krónikája.* 33. sz. A Mikó Imre szerkesztésében megjelent Erdélyi Történelmi Adatok III. kötete (1858) óta ismeri a tudomány Bocskay és Bethlen korának ezt az érdekes elbeszélő forrását, amelybe a krónika néhány rendkívül fontos egykorú vitési és politikai verset is beleillesztett. Sepsi Laczkó krónikájának ezért szerepelnie kell verses kézírataink nyilvántartásában is. Erre azért is szükség van, mert Mikó kiadásának a marosvásárhelyi eredeti kézirattal való összehasonlítása azt mutatta, hogy Mikó a szöveget, köztük az énekekét is, sokszor pontatlanul közölte; sőt Sepsi

Laczkó művét erősen meg is csonkította. Bevezetésében céloz is rá, hogy kihagyta „azon egymást üldözési szellemet lehellő kifejezéseket, melyek vajha soha se egy se más részről ne nyilvánultak volna.“ E kihagyások közé tartozik két igen érdekes ének is: a német párti urak ellen intézett két paszkvillus. Az első: *Ki sok országoknak fejedelme valál.*., 1608 januárjában készült a híres pozsonyi országgyűlésen, s így legkorábbi ismert magyar nyelvű országgyűlési paszkvillusunk (a kézirat 231—4. lapján). A második: *Jó szerencsémnek már el fordult kereke.*., Forgách Zsigmond 1616. évi cselszövéseivel kapcsolatos, ugyanezen év júliusából (a kézirat 199—306. lapján). Itt jegyzem meg, hogy Sepsi Laczkó krónikájának másolata a kolozsvári egyetemi könyvtár kéziratárában található 1033. sz. alatt. Ez a másolat valószínűleg azonos azzal, melyre Mikó szövegkiadása bevezetésében hivatkozik is (id. h. 5.).

71. *Bod Péter „Gellius Transilvanicus“-a.* 9. sz. Bod Péternek ez a szakirodalom által már többször felhasznált és ismertetett kiadatlan műve, különböző történeti és egyháztörténeti dokumentumok között 8 verset is tartalmaz a XVII. sz. végétől és a XVIII. századból. A versek részben magától Bodtól származnak, részben másoktól. Ez utóbbiakat különböző helyekről gyűjtötte össze, főleg síremlékekről.

72. *Cserei diariuma.* 20. sz. A kézirat 146—7. lapján Cserei három versét olvashatjuk: „Imago Sanis“ (*Ember azt veled szunyodoz az halál.*.), „Imago Egrotis“ (*Tel közelit zöld fa hullatja levelet.*.), „Imago Moribundis“ (*Az erős tölgy fais az fel vont fejszétől.*.).

73. *Hermányi Dienes József kézirata.* 239. sz. Hermányi Dienes különböző írásait foglalja magában ez a kötet, többek között az erdélyi püspökökről szóló sokszor csipős anekdotáit. Ezek elé versben írt egy „Elöl-járó beszéd és rövid Satyrá“-t (*Már e világ előtt meg untt a valóság.*.) Az ének keltezése: „1731. 23-a Maji.“ Szövegét kiadtam: ITK. 1954. 1. szám.

74. *Kovácsnai Sándor verskéziratainak kolligatuma.* 309. sz. Különböző formátumú levelekből, vagy kisebb énekfüzetekből álló kolligatum, melyek mindegyikén Kovácsnai marosvásárhelyi tanár versei olvashatók saját kézírásában, általában az 1780-as évekből. Versei egy része üdvözlő ének különböző főúri névnapok, lakodalmak alkalmából, de olvashatunk ezen kívül hosszú verszeteket a légyről, az egerekről, a kutyákról, a parókáról stb. Ezen kívül trágár versek is szerepelnek a marosvásárhelyi tanár gyűjteményében (még Janus Pannoniustól is fordított néhány ily tárgyú epigrammát). Helyet foglal énekei között egy Paniti Szabó Márton nevű diákjának ő ellene írt „motskos írás vagy Pasquillus“-a, melyet Kovácsnai lemásolt, és amelyre válaszolt is hasonló durva hangnemben. A néhány Janus Pannonius-fordítás mellett irodalomtörténeti szempontból igen érdekes még a kötet legelső és egyben leghosszabb éneke: „Gyöngyösiről való 200 magyar versek, mellyek-

ben okai adatnak, miért, hogy Gyöngyösi tsak egyedüll igaz és valóságos Magyar Poéta. Irattak 1788-dik Eszt. Juliusban.“ Ebben az énekben az egekig magasztalja Gyöngyösit, aki mellett egyedül Janus Pannoniust ismeri el költőnek; jellemző példája ez a vers a kor Gyöngyösi-kultuszának.¹⁰

75. *Lukács pap énekének kézírata.* Ez a 8-rét, 6 leveles kis kézirat Sinai Miklós „*Historia Ecclesiastica*“ című nagy művének a Teleki könyvtár kézíratai közt 47. sz. alatt őrzött II. kötetébe van belekötve. Azon a helyen, ahol Sinai Hodászi Lukács temetéséről ír, említi, hogy erre vonatkozó ismereteit egy gyászénekből meríti „*quae incipit ab his verbis: Így sír a fejer hattyu Neander víze partján.*“ Ezután üresen hagyott a kéziratban három és fél lapot, nyilván azzal a szándékkal, hogy a verset ide később bemásolja. Ez azonban elmaradt, ehelyett a birtokában volt XVII. századi kéziratot illesztette kézírata levelei közé. Az ének szövegét kiadták innen a Hortobágy c. lap 1864. 37. számában, ahonnan Bisztray Gyula újra közölte: „*Debreczennek utczái sírjátok!...*“ It. 1950. 3. sz. 59—66.

XI. Székelyudvarhely. Dokumentációs könyvtár (Református kollégium könyvtára)

76. *Alkalmi versek kézírata.* Y. 1358. sz. Szigethi Mihály székelyudvarhelyi tanár hagyatékából származó vegyes tartalmú kézirat. Próza feljegyzések közt mintegy 10 levélnyi verses anyagot találunk: főleg alkalmi éneket a XVIII. század végéről és egy Hóra-ellenes verset.

77. *Keresztyén Paradicsom.* Y. 1382. sz. Szigethi Mihály hagyatékából származó kézirat, amely Dési József somosdi prédikátor 1777-ben írt, fenti című énekének szövegét őrzi.

78. *Gúnyversek kézírata.* Y. 1376. sz. Szigethi Mihály hagyatékából származó vegyes tartalmú kézirat, 2 levélnyi verses anyaggal. Tartalma: „*Egy németes magyar ének*“ és egy-egy Horát, illetve Kloskát gúnyoló vers.

79. *Rimaszombat pusztulását sirató ének kézírata.* Y. 1371. sz. Szigethi Mihály hagyatékának egyik kötete, amely vegyes feljegyzések közt a SzTA. II, 260. sz. kéziratban is megtalálható éneket közli „*Rima Szombat várossának gyászos esete lett 1771. 22. April*“ címmel. A verset maga Szigethi másolta 1773-ban.

80. *Bethlen Sámuel halotti énekének kézírata.* Y. 1312. sz. A 4-rétű, bőrkötésű kézirat Nádudvari Péternek Bethlen Sámuel halálára, 1708-ban írt

¹⁰ A marosvásárhelyi Bolyai és Teleki könyvtár több Janus Pannonius műveivel foglalkozó latin kéziratot is őriz Kovásznaitól, aki részt vehetett a Teleki-féle Januskiadás előkészítésében.

halotti beszédét, valamint az ehhez csatlakozó halotti éneket őrzi. Az ének valószínűleg szintén Nádudvari alkotása.

81. *Vegyes énekek kézírata*. Y. 1397. sz. Folio, félbörkötésben. Vegyes tartalmú kézirat; prózai szövegek után a 63. lapon kezdődik a verses része. Négy XVIII. századvégi éneke közül kettő a Hora-felkeléssel kapcsolatos.

82. *Lisznyai Pál nyomtatványának toldaléka*. 3477. F. 26. I. sz. Lisznyai Pál „Professionum Scholasticarum Opera“ c. Debrecenben 1687-ben megjelent nyomtatványának (RMK. II, 1609.) ebben a példányában, a címlap előtti üres levelen, a XVIII. században bejegyzett kis magyar vers olvasható: *Tíz esztendő korbán ki nem lött kedvessé...*

XII. Székelykeresztúr. Dokumentációs Könyvtár (Unitárius gimnázium könyvtára)¹¹

83. *Analecta M. S.* Ez a felirat áll két 4-rét, félbörkötésű kötet külsején. A két kötetes, kéziratos mű valóságos címét az első kötet elején találjuk meg: „Oratoria Supellex, desumpta, congesta ex variis Authoribus, et ad Materias Oratorum, Concinatorumque pro rerum circumstantiis accommodari apta per Josephus.....“ A compendium összeállítójának vezetékneve sajnos ki van vakarva, olvashatatlan. Az igen érdekes erkölcsi, társadalmi, művelődéstörténeti jellegű fejtegetések általában latin nyelvűek, de ezek közé sok magyar idézet, szövegrészlet van beillesztve. Az I. kötetnek e magyar nyelvű szövegei között találjuk a kézirat verses emlékeit: a Tótfalusi Kis Miklósnak tulajdonított „Regula Vitae“ c. verses etikát (*Istent féld, ne beszeld másnak titkodat...*; 151–2 l.), valamint Felvinczi György „Echo Futura Novi Anni 1690 praenuntians“ című ismeretlen hosszú énekét (*Ujj Esztendőt ki hirdetne Janus hire nélkül...*; 225–32 l.).

84. *Arany A. B. C.* 8-rét, félbörkötésű, kívül „Manuductio“ felirattal jelzett kötet, melynek egyik járulékszövegét képezi a fenti című irodalmi szempontból jelentéktelen verszet. A kézirat eredeti főszövege egy „De foro Ecclesiastico“ c. latin egyházjogi mű 1796-ból. A kötet végén vegyes prózai feljegyzések közt olvasható ének hat lapra terjed.

85. *Bűnbánó ének kézírata*. Egy „Sok féle szükségleteinkhez alkalmaztatott Könyörgések“ című, 1746-ban megjelent 8-rét nyomtatvány kéziratos toldaléka. A *Mint gyors szarvas, ha vadász sért* kezdetű bűnbánó ének szövegét a kötés belső lapjára, valamint a nyomtatott szöveg elején s végén álló üres levelekre jegezték fel.

¹¹ A még rendezetlen könyvtárban az egyes kéziratoknak nincsen jelzetük.

86. *Elegyes jegyzetek.* Jakab Elek hagyaték. Hosszú magas alakú kézirat, pergament kötésben: erre van rányomva a fenti cím. Latin és magyar prózai szövegek között egy — a XVII. századi nyomtatott naptárakból is ismert — verses Prognostichont, versebe írt találós meséket és Árkosi Ferenctől egy hosszú elbeszélő éneket. (Judás Iskariótesről) találunk. A kéziratban több kéz írása különböztethető meg; ezek jellege alapján a kéziratot az 1700 körüli évtizedekből eredeztethetjük. Talán ez is a kolozsvári unitárius diákoktól származik, mint a vele egykorú és hasonló alakú, 95. sz. alatt ismertetett kézirat.

87. *Ének-kézirat a XVIII. századból.* Egy „De Antiquitatibus Romani“ című, 1813-ban másolt kéziratot iskolai kézikönyv szétnyílt hátsó kötéstáblájába egy XVIII. századi verskézirat van beragasztva. Alaposabban megvizsgálni csak a kézirat kiáztatása esetén lehetne; a jelenleg olvasható részletek alapján arra következtethetünk, hogy egyetlen, Herculesről szóló, éneke van.

88. *Finta József búcsúztatója.* Egy unitárius egyházi beszédek tartalmazó vaskos 4-rét kézirat első beszéde Felső-Rákosi Finta József R. S. [Rector Scholae?] távozása alkalmával készült. Ehhez csatlakozik az egyházközség nevében írt, három lapra terjedő búcsúztató ének. A kézirat a XVIII. század végén keletkezhetett.

89. *Halmágyi-gyűjtemény.* A könyvtár levéltári részének egyik kötegén olvasható a „Halmágyi-gyűjtemény“ felirat. Különböző régi szövegek, elbeszélő források, missilisek, énekek mult századi másolatait találjuk benne. Énekanyaga XVIII. századi sírversekből, halotti versekből, egy 1784-ből való erdélyi vonatkozású pasquillusból és egy B. S. SZ. nevű szerző 1755-ből keltezett hosszabb bölcselkedő énekéből áll. Ez utóbbinak a tárgya: az ősi boldogság elvesztése, a gyarmatosítás, az aranyéhség stb. feletti elmélkedés.

90. *Húsvéti Versek.* 8-rét, kötetlen; 53 lev. általam megszámozva. A jelenlegi 25—30 levelek eredetileg nem ide tartoztak, csak később fűzték őket a kötetbe, írásuk is más, s a rajtuk olvasható énekek hiányoznak az eredeti kézirat mutatójából. A kötet eredeti címe és az első ének eleje az 1a lap teljes elmosódottsága miatt olvashatatlan; a fenti címet én adtam a kéziratnak. Tartalmát kizárólag húsvéti énekek alkotják, de ezek messze felülhaladják az átlagos köszöntő versek színvonalát. Tele vannak népdal-motívumokkal, és a diákéletre vonatkozó érdekes utalásokkal. A kézirat keltezésére, az egy helyen bejegyzett 1777-es évszám szolgált némi támpontot.

91. *Kereszturi Sámuel halotti strófái.* Jakab Elek hagyaték. 4-rét, pergament kötésben. Kereszturi Sámuelnek Suki Mária felett tartott halotti prédikációjában verses részeket, a végén pedig egy verses epitaphiumot találunk. A jelentéktelen kézirat 1705-ből való.

92. *Kozma Mihály versgyűjteménye*. 4-rét, félbőr-kötésben; törzsanyaga 159 lev., amelyhez elől és hátul egyaránt hozzá vannak kötve különböző alakú, idegen eredetű kisebb kéziratok. Tartalmáról és keletkezési idejéről a cím tájékoztat: „Bizonyos időkre nevezetes alkalmatosságokra való magyar és deák köszöntő versek és énekek. Mellyeket nem tsak deákságában, sőt pap-ságában is készített, és hogy el ne vesszenek, sőt emlékezetre meg maradványnak egyben írt Kozma Mihály. Anno D. 1771. in Majo Szent-Gericzén.“ A gyűjtemény legkorábbi éneke 1746-ból való.

93. *Komáromi Csipkés György „Concio“-inak toldaléka*. Jakab Elek hagyaték. K. Csipkés latin beszédei 1665. évi szebeni kiadásának (RMK. II, 1064) ebbe a példányába, a kötetstábla belső lapjára 1683-ban egy azóta megcsontult magyar éneket másoltak be.

94. *Különbfélék*. A könyvtár levéltári anyagában, egy „Különbfélék“ felíratú kék papírtokban elhelyezve más iratok között, egy 2-rét, 3 leveles, verses kéziratot találunk. Tartalmát két XVIII. századi ének mult századi másolata alkotja. Az egyik Huszti András 1752-ben írt „Magyarok vezetéki nevekről írtt versek, s nevekből megtetsző igaz eredetek lerajzolása“ című verseszete, a másik egy *Valahány nemesek bánnak neveztetnek*... kezdetű primitív ének, melynek a végére a másoló odaírta: „Eredetiye a Gr. Kornis család levéltárában találtatik.“

95. *Magyar Versek*. Jakab Elek hagyaték. Hosszú magas alakú kézirat, pergament kötésben. A kézirat 16 levélből álló első — érdekesebb — részének teljes címét a 2a lapon olvashatjuk: „Magyar Versek, mellyekben le rajszol-tatik az világnak amaz réghi zürzavarbol való eredete s az utan esett gyakor változása és egyenetlen állapottya. Mellyek declamáltattanak az Kolosvári Unitt. Scholában lévő Poética Classis Alumnusi által 1698. Esztendőben Karácson hovának XXIX. napján.“ A kolozsvári unitárius diákok neve is ott szerepel verseik után, melyek nemcsak a fenti biblikus tárgyról, hanem egyéb témákról is szólnak. A kézirat további, nagyobb része vegyes feljegyzéseket tartalmaz magyarul és latinul, prózában és versben. A 48. sz. kézirat-tal együtt ez a kötet is érdekes bepillantást enged az unitárius diákköltészet fejlődésébe.

96. *Mike hagyaték kézírata*. A könyvtár levéltári anyagában. 2-rét, kötetlen; 6 lev.: A Hora-felkelésről szóló énekek vannak benne, az egyik román nyelven. A kézirat Mike Sándor gyűjteményével került a könyvtárba.

97. *Nagy Gergely kézíratai*. 4-rét, disznóbőr-kötéses vaskos kolligatum, amely egy 1697-ből való dordrecht-i nyomtatványból (Samuelis Munkeri Oratio), valamint Nagy Gergely énekeinek eredetileg különálló füzetéből áll. A füzetek mind a SzTA. II, 212. sz. kéziratához fűzött megjegyzéseimből már ismert unit. prédikátor autográf kézíratai. Énekei mind magyar nyelvűek

s főleg az unitárius egyháztörténet terjedelmes verses feldolgozásai. Legtöbb versét keletzte, 1778 és 1793 között. Egyik énekében megjegyzi, hogy műveit a rágalmazók és irigyek miatt nem adja ki nyomtatásban.

98. *Régi énekeskönyv.* Jakab Elek hagyaték. 2-rét, bőrkötésben; kb. 200 lev. A kiemelt cím a kötésre van rányomva; a kézirat eredeti címe: „Isteni Ditséreték imádságos és vigasztaló énekek. 1749.“ Minden valószínűség szerint az 1749-ben megjelent nyomtatott unit. énekeskönyv másolata. A másolás körülményeiről szól a kötet végén lévő bejegyzés: „Egy az Ecclesiasticusok közzül írta eletenek hatvan harmadik esztendejében, Jánosfalván fájdalmas szemmel. Anno 1759.“

99. *Székelykeresztúri Passionális.* 2-rét, félbőrkötésben s jelenleg két védőborítékban; 31. lev. Az 1a lapon lévő bejegyzés szerint 1767-ben másolták ezt a hangjegyes kéziratot, melynek tartalmát a passión kívül, Jeremiás siralmi, egyházi dicséreték és antifónák alkotják.

100. *Thordai zsoltárfordításának kézírata.* Jakab Elek hagyaték. 16-rét; pergament kötésben; 243 számozott lev., előtte három, utána 26 sztlan lev. A Thordai-féle unit. zsoltárfordításnak ezt a másolatát 1719-ben készítették a kötet elején lévő bejegyzés szerint.

101. *Unitárius énekgyűjtemény.* Nagy 4-rét, félbőrkötésben; 370 számozott lap. A kötet nagyobb fele Árkosi Benedek 1657-ben írt imádság-gyűjteményét őrzi és csak a 325. lapon kezdődik az énekgyűjtemény. Az imádságoknak és a nótajelzésekkel ellátott énekeknek a másolatát Bentzédi Márton készítette Kőröcspatakon 1817-ben; az énekeket saját szavai szerint „a régi írásokból“ szedte össze. A gyűjtemény 53 unitárius éneket foglal magában, ehhez járul még az a négy szintén vallásos ének, melyet részben a kötet elejére, részben annak legvégére utólag beírtak.

102. *Unitárius halotti énekek toldaléka.* Jakab Elek hagyaték. Az unitárius „Halott Temetésorra való Enekek“ 1660. évi kolozsvári kiadásának (RMK. I. 956.) ehhez a példányához 12 sztlan levelet kötöttek, s ezekre zsoltárokat, illetve halotti énekeket másoltak.

103. *Unitárius halotti énekek toldaléka.* Jakab Elek hagyaték. Az unitárius „Halot Temetésorra Való Enekek“, 1697 évi. kolozsvári kiadásának (RMK. I. 1504.) egyik példányához 8 sztlan levelet kötöttek s ezekre egy halotti éneket egészében, egyet pedig csonkán lemásoltak.

104. *Unitárius halotti énekek toldaléka.* Jakab Elek hagyatéka. Az előző kéziratnál említett nyomtatvány egy másik példányában a kötet elején és végén egy-egy hozzákötött levelet találunk, az elején egy latin ének kéziratával, a végén pedig ugyanannak magyar fordításával „Vallástételre készült

ének“ címen. A nyomtatvány utolsó lapján lévő bejegyzés alapján a kötet tulajdonosa és kiegészítője Bölöni Kozma István volt, 1766 április 7-én.

105. *Uzoni Fosztó egyháztörténetének verses szemelvényei.* A kiadatlan, híres Uzoni Fosztó-féle unitárius egyháztörténet kéziratát eddig nem tartották nyilván verses kézirataink között. Pedig a szerző latin nyelven írt művébe számos hosszabb részletet vett át régebbi magyar nyelvű unitárius írásokból. Ezek közt több éneket, vagy énekrészletet találunk. A három kötetes székelykeresztúri példányt átnézve az alábbi — részben irodalomtörténeti fontosságú — énekekre akadtam: II, 403. l. Az Imago Veritatisnak¹² a Bethlen-családra vonatkozó strófái; — II, 434. l. Ugyanennek a satirának Béli Pálról szóló egyik versszaka. (A kézirat szerint mindkét versnek, ill. részletnek Szentpáli Ferenc a szerzője, akinek személyében így megkaptuk a XVII. századvégi erdélyi irodalom egyik legfontosabb verses termékének, az „Imago Veritatis“-nak a szerzőjét.) — II, 446. l. Árkosi János éneke az 1719. évi háromszéki éhínségről, *Ha ki ezen könyved kezdedben veszed...* kezdettel. (Az ének voltaképpen Árkosi „Posteritas sera“ c. diariumának a bevezetője.) — II, 489–96 l. Bucuztató versek Kozma Mihály halálára 1798-ból. — II, 663. l. A fent említett Szentpálinak egy ismeretlen verse Sárosi Jánosról, 1698-ból. — II. toldalék 80. l. *Babylon rontását Lutherus kezdette* kezdetű négy soros versike a latin eredetivel együtt. — III, 626. l. után betoldott három sztlan lev. 2. és 3. levelén: „Kolozsvári Belső Magyar utcai Parnassus“, melyet már a 39. sz. kéziratból is ismerünk.

106. *Verses gyűjtemény.* 8-rét, papírkötésben; a 230. lapig számozott, azután számozatlan kolligatum. Címe a kötésre van rányomva. Latin és magyar verseket, valamint három magyar nyelvű verses drámát tartalmaz. Főleg üdvözlő, erotikus és vallásos tárgyúak a versei, de ezen kívül Pétzeli egy versét, „A kutyáknak a matskák felett való dicséreti“ (1788) című éneket, Iklandi György László kolozsvári unit. diáknak Aeis és Galatea haláláról szóló elbeszélő énekét (1788) és egyéb tárgyú verses szövegeket is találunk benne. Az énekeskönyv anyagát 1790 körül a kolozsvári unit. kollégiumban írták össze.

107. *Versus Epithalamici.* 4-rét, színes papírfedélben; 22 lev. A kézirat azokat a köszöntő énekeket foglalja magában, melyeket Ágh István unit. püspök lányának és Barra Ferencnek a lakodalmára írt és ott előadott Koncz Gábor. Az 1769-ben készült jelentéktelen versek többsége latin, csak egy magyar nyelvű van köztük.

108. *Világi versek.* Néhány jelentéktelen világi éneket, főleg névnap-i köszöntőt olvashatunk egy 8-rét, rongált papírkötésbe kötött kézirat utolsó három levelén. A kézirat törzsanyagát, „A keresztyéni hittudomány“ c. művet Kozma Ferenc másolta 1823-ban.

¹² Teljes szövegét lásd: Br. Apor Péter Verses művei és levelei. I. Bp. 1903. 430.

XIII. Székelykeresztúr. Rajoni Múzeum

109. *Bathó Mihály énekeskönyve 1728-ból.* 55. sz. Fekvő 8-rét, a bőrkötésnek már csak maradványai látszanak; 100-nál több levele van. A rendkívül becses kéziratot 1947-ben, székelykeresztúri diákok az udvarhely-rajoni Kadácsról hozták be a múzeumba. A nevét bejegyző Bathó Mihály csak az énekeskönyv egy részét másolta, a többi más kezektől ered. A kéziratban különböző vallásos, ünnepi, üdvözlő versek mellett igen értékes kuruckori énekanyag van. Szerelmi énekek, ismert és ismeretlen bujdosó-versek mellett megtaláljuk benne a Kádár Istvánról, Czeglédi Istvánról, a holdvilági veszedelemről szóló énekeknek, továbbá az Erdélyi Hajdútáncnak és „Az világhoz szabott ének“-nek a variánsait.

110. *Bathó István emlékezetre való írása.* 58. sz. 8-rét, kötetlen; 42 lev. A kiemelt címet viselő kézirat, az előbbihez hasonló körülmények között került a múzeumba. Több kéz írása, a Bathó-család különböző tagjainak a bejegyzéseivel. A kéziratokat birtokló család azonossága következtében ennek az énekeskönyvnek tartalmilag is rokonságban kell lennie a Bathó Mihályéval, bár jóval későbbi. Az 1800 körül keletkezett kéziratban vallásos, halotti és elmélkedő versek mellett néhány régebbi bujdosó-ének is megtalálható.

111. *Czombo Mózes énekeskönyve.* 56. sz. Hosszú 8-rét, bőrkötésben; kb. 100 lev. Ezt a kéziratot is a székelykeresztúri diákok hozták be 1947-ben, a Nyikómente egyik községéből. Czombo Mózes, aki több helyen is bejegyezte a nevét, 1800 körül másolta az énekeskönyv túlnyomó részét, de rajta kívül mások is írtak belé. Czombo minden bizonnyal egy régebbi kéziratból másolt, mert énekeskönyvének kései keletkezése ellenére, főleg XVII., sőt XVI. századi szövegeket tartalmaz. Bibliai históriák, széphistóriák és kuruckori énekek másolatai révén Czombo gyűjteményét, mint egyik legfontosabb kéziratot énekeskönyvünket kell ezentúl nyilvántartanunk. A széphistóriák között az Árgirus históriájának egy változatát,¹³ a kuruc énekek között pedig, a holdvilági veszedelem énekének és a *Gondviselő édes atyám*-nak a variánsa mellett, a csiki kuruc felkelés leveretését sirató ismeretlen ének szövegét is őrzi a kézirat.

D

Az ismertetett kéziratokban nagyszámú publikálásra érdemes éneket találunk akár szépsége, akár valamely irodalomtörténeti, vagy történeti érdekessége miatt. A Régi Magyar Költők Tára megfelelő kötetekben mindezek a

¹³ Itt említem meg, hogy az „Alsófehérvármegye nagy képes naptára 1913 évre“ (Gyulafehérvár 1913) című kiadvány 169. lapján egy adatot találtam az Argirussal kapcsolatos népmondákról. A magyarigeni járás Magyarborosbocsárd nevű községéről olvassuk: „Közelében fekszik a Kecskető, melyről a kilátás gyönyörű. Itt feküdt a híres Kecskévár. A rege szerint Tündér Ilona vára volt s itt folyt le históriája Argyros királyfival“.

szövegek majd a kutatás rendelkezésére fognak állni. Jó néhány kiadatlan versnek a bemutatását azonban hiba volna a nagy összefoglaló kiadvány-sorozat megjelenéséig halasztani, a régi magyar irodalmi kutatás addig sem nélkülözheti őket. Ezért erdélyi kutatásaimról szóló beszámolóim utolsó részében, e kiemelkedő fontosságú énekszövegek egy részét kívánom közölni.¹⁴

I.

.....
 Az egyik boltba vala Noák fél tsismája
 Tsismával fel akasztva egyik fel paputsa
 A tsismába el férne jól két veka buza,
 Paputsába is menne jó renden egy véka.

Régen bolgároknak volt az Noák királya
 Egy nagy havas közt neki volt az ő lakása,
 Noak havasának azt ma-is minden hívja
 Mivel ott vala neki az király vára.

Az török tsászár egykor ötöt el fogadta
 Egy nagy kerék bástyába rabságba tartotta.
 Nap nyugotra az bástya, várnak oldalába
 Eleg rabok valának most is láttam abba.

A tsászárnak egykoron érkezék jó kedve,
 És egy nagy vendégségre akkor fel készülle
 Vendégségbe jutta az neki eszébe
 Bajnokokat sok felől akkor fel intette.

Sok bajnokok tsak hamar oda érkezének
 Minden országból széllyel akkor fel gyülnének
 Egy tséh vitéznek mását köztök nem lelének,
 Tsászárnak az Noákról ott emlékezének

Tsászár akkor Noákot tömlötzből ki hivattá
 Egy néhány napok alatt ötöt jól tartottá,
 Azután cséh vitéznek meg vivni botsattá
 Igéré ha meg birná meg ajándékozná

Mikor Noák már elő menné az viadalra
 Egy kő falnál előtte ott állott egy bika
 Az bikának lábait hamar meg fogadta
 És kő falon mindgyarást azt által hajtotta

¹⁴ Az egyes énekek jegyzeteiben nem térek már ki az azokat őrző kézirat ismertetésére, hanem a sorszámok segítségével az előző könyvészeti fejezetekhez utalom az olvasót.

*Mikor az cséh vitézhez Noák el érkezék
 A cséh vitézzel mingyárt erőssen meg küsdék
 Cséh vitéz az Noáktól úgy földhöz verették
 Hogy minden teste neki mindgyárt öszve romlék.*

.....

Boér Márton verses művének másolata. (65. sz.) Boér „Historiá“-jának itt közölt részlete a kézirat 18–19. lapján olvasható. Boér, az 1687-ben Konstantinápolyba küldött erdélyi követek kísérorője, verses útirajzában leírta az egyes városok nevezetességeit, az azokban hallott mende-mondákat. A követekek drinápolyi tartózkodásának és Drinápoly nevezetességeinek a leírása során olvashatjuk a Baba Novák XVI. századi balkáni hajdú vezérről szóló fenti strófákat. Mivel Boér verselményéből a költőiségnek és a fantáziának még az elemei is hiányoznak, nem valószínű, hogy ő költötte volna a drinápolyi Baba Novák-ereklyéről szóló adatot. A török császárral való kaland történetét lehet, hogy már korábban is ismerte és most csak Baba Novák személyének bemutatása végett mondta el, de lehet, hogy ezt is Drinápolyban hallotta. A magyar irodalomtörténet számára ez a részlet azért jelentős, mert három olyan elemet találunk benne, amely megegyezik a Toldi-mondával: a kiakasztott óriási csizma, vagy papucs; a bika megfékezése; a cseh vitéz legyőzése. Boér Baba Novák-történetének a Toldi-mondával való kapcsolata ezek alapján kétségtelennek mondható. A további kutatás e szöveg segítségével esetleg fényt deríthet a Toldi-monda eddig nem ismert délszláv összefüggéseire.

II.

1. *Boldog Isten mely sok siralom hallatik,
 Keserves nótára öröme változik.
 Homályban az napnak fénye borittatik.
 Sok jaj minden felé hallom kiáltatik.*
2. *Most lehet mondani keserves éneket
 Az mikoron hallunk szomorú híreket
 Hallunk minden felé nagy veszedelmeket.
 Magyar nemzetinkből eleset Népeket.*
3. *Sok Atyák és Anyák fiaikat sirattyák
 Keserves özvegyek férjeket jajgattják.
 Mert nagy árvaságra a Törökök hadgyák
 Hogy kedves férjeket pogányok elvágják.*
4. *A vigasság után immár fordul gyászra.
 Hagyatott és jutott Erdélynek országa,
 Mert keserves szívet az éles tör járja.
 Édes Jézusom légy már életünk gyámola.*

5. *Az Atyák keresik kedves gyermekeket
Az holt testek között özvegyek férjeket.
Jaj de nem üsmérik meg ők személyeket.
Mert a pogány török elvitte fejeket.*

Gyulai Sáska Absolon énekeskönyve. (SZTA. I, 47.) A gyűjtemény összeállítója 1800 körül jegyezte fel ezt az éneket kézirata 27a, 27b és 28a lapjainak belső margóira. Az éneket két kuruc verssel való összefüggése teszi irodalomtörténeti fontosságúvá. „A holdvilági és feketehalmi harcról“ szóló siralom-ének és „A kolozsvári veszedelemről való historia“ egyes strófaival, soraival szinte szószerint megegyezik énekünk, nem is beszélve a hangulati, stílusbeli rokonságról.¹⁵ Szoros egyezések mutathatók ki egyébként a két említett kuruc ének között is, ami nem annyira közös szerzőre, mint inkább az erdélyi siralmas-énekek közös stílusára vall. A kolozsvári veszedelemről szóló ének utal arra, hogy sok ilyen „könnyhullással teljes énekeket“ írnak mindenfelé az 1704. évi erdélyi kuruc vereségek idején. Ezt a kijelentést már eddig is igazolta a holdvilági vereség két különböző verses feldolgozása,¹⁶ az általam 109. és 111. szám alatt ismertetett kéziratok pedig két újabb variánst tartalmaznak. Ha tekintetbe vesszük, hogy e két utóbbi — eddig ismeretlen — kézirat a Nyikóvölgyi községekből került elő, Gyulai Sáska Absolon viszont az innen kb. 25 kilométerre lévő Parajdon másolta énekeskönyvét, akkor az 1800 körül feljegyzett ének, vagy énektöredék rokonsága az 1704-ben írt kuruc siralom-énekekkel, minden nehézség nélkül magyarázható. A kérdést az teszi bonyolultabbá és érdekesebbé, hogy az általam közölt énekszöveg nem a németre, hanem a törökre panaszkodik. Nehezen elképzelhető, hogy az egykori kuruc siralom-éneket valamelyik XVIII. századi kisebb, helyi jellegű, török betörés pusztításaira alkalmazták volna; hiszen az ének egész „Erdély országá“-nak a gyászáról szól — ekkora török rablás pedig ebben a században már nem volt. Ezért nem gondolhatunk másra, mint hogy a holdvilági énekeknel mintegy száz évvel később lejegyzett vers, nem azok származéka, hanem elődje és forrása. A Rákóczi-kor erdélyi kuruc panaszverseinek egyik szép csoportja tehát az előző század törökellenes költészetében gyökeredzik. Ha pedig a Gyulai Sáska énekeskönyv versét a XVII. századból kell származtatnunk, akkor talán közelebbről is meghatározhatjuk keletkezésének idejét. Feltevésem szerint e versünk az 1660 körüli török-tatár pusztításokat sirató énekek népes családjába tartozik. Az 1650-es évek végére teljesen érvényesek az ének megállapításai: az öröm keserves nótára, a vigasság gyászra fordult; mindenfelől szomorú híreket, nagy veszedelmeket, sok jajt lehetett hallani.

¹⁵ Szövegüket legújabban kiadta Esze Tamás: Magyar költészet Boockaytól Rákócziig. Bp. 1953. 285–91.

¹⁶ Az egyik szövegét lásd Esze id. kötetében, a másikat kiadta Szabó T. A.: Egy ismert és egy ismeretlen kuruckori ének. EM. 1930:273–6.

¹⁷ Lásd a 111. sz. alatt ismertetett kéziratot.

Ha Czombo Mózes 1800 körül még leírhatta a holdvilági veszedelmet sirató ének egyik változatát,¹⁷ akkor azon sem ütközhetünk meg, hogy a török pusztítások egyik versének töredékét is megőrizte — másfél századon át — a nép emlékezete és a régi énekeket másolató írástudók kegyelele.

III.

MÁDÉFALVÁNÁL EL VESZETT SZÉKELYEK KESERVES ÉNEKE

1. *Szerelmes Istenem ki véred ontottad
A magas kereszt fán bűnünköt el mostad
Szálly le az egekből néped vigasztallyad
Csapásinkat s sullyos inségünköt halljad*
2. *Erdély s Magyar Ország teis figyelmezzél
Mert meg nyomta vallat népednek tsalárd szél
Gyászos köntösödben öltözni ne késsél
Halljad beszédemet kardra ne vettessél.*
3. *Csik Gyergyo Háromszék Nemes Magyar Nemzet,
Sirassátok immár a magatok vérét
Megromlott Hazának fényeskedő népét
Vétketeknek látom meg adítok bérét,*
4. *Sok jaj szot küldtetek már fel az egekben
Mert sokan feredtek tulajdon vérekben
Ugy a fegyver által mentenek a földben
Idegen nemzetnek mert estek kezekben.*
5. *A kik meg maradtak németek kardjától
Sokak meg fosztattak magok vagyonjoktól
Alig oltalmazták fejeket haláltól
Igy estenek tavol szép szabadságoktól*
6. *Ki fontolhatná meg Madefalva kárát
Kinek fel égették nyugodalmás házát,
Nem nézték ezüstöt, marha s gabonáját
Sőt azt örvendezték látván annak lángját.*
7. *De melly sok embertis a tűz meg emésztett
Csontyukat azoknak halomban temetett
Ifjuságokban le tették élteket,
Fájdalmokra nékik a tűz ágyat vetett*

8. *Imé sok Aszszonyok özvedgyé lettenek
Házakban mezőkben szivesenn könyveznek
Vigasztalást nintsen hogy kitől végyenek
Sirással jajgattják halálát férjeknek,*
9. *Árvaságra jutott szerelmes magzattját
Könyvezi sok Anya mert nem látja Attyát
Fejét életének avagy mongyam párját
Mert meg ölte német kard éle az urát*
10. *Majd minden faluban az Anyák siratták
El esett fiukat óránként jajgatták
Szívbeli fájdalmat egymásnak mutatták
Melly keserőségbe sziveket bé zárták.*
11. *Sok sebess férfiat a ki akart látni
Szép friss legényeket a földön heverni
Csikba kinok között lehetett szemlélni
Szíved meg epedet kit kellett fel venni*
12. *Igy esett Csik Gyergyo szép pópista nemzet
Szabadsága nélkül nagy Portziót fizet
Fegyverre kellett tenni munkás kezét
Hivségének ilyen formán érzi ízét*
13. *Ha strújára mégyen járma otthon szárad
Marhája és háza dolog nélkül marad
Felesége otthonn csak hogy el nem hervad
Hogy nem látta férjét bujában el lankad.*
14. *Probátlan dolgot kell nékie mívelni
Gyenge aszszony kezét kaszájára tenni
Szekérrel fejszével havasonn erdőlni
Aki nem próbálta nehéz azt dolgozni.*
15. *Duplás verejtekkel csüreből kell élni
Gyenge karjaival holtiglan czipelni
El bádjatt testének így kellett száradni
Csuda az aszszonynak illy dolgot győzhetni.*
16. *Szekere ha romlik neki kell tsinálni
Annak négy kerekét kezével falazni
Illy siralmas dolgot kell nekik próbálni
Eröss férfiak is meg kezdik könyvezni*

17. *Siralommal ökrét tészí bé járomba
Szántani éhséggel mégyen határába
Őröltetés mián esik nyavallyába
Mezőbenn vagy házban megyen koporsóban*
18. *Haljátok férfiak aszszonyok szollanak
Kösziklák ezekre tsak meg nem hasadnak
Hogy lehet szivetek hozzánk nem hajlanak
Lelketek testetek töllünk el távoznak.*
19. *Velünk esküdtetek holtig el nem hagytok
Betegségünkbenis ágyunknál maradtok
Már midőn meg halunk velünk nem szólhattok
Keserves az nekünk azt meg valhattjátok.*
20. *Illyen pusztulásra minnyájunk jutásunk
Mellyet még Hazánkban időnkben nem láttunk
Török idejében ingyen sem hallottunk
Melyre vétünk miatt mostan mi akadtunk.*
21. *Leányok s aszszonyok edjütt férfiakkal
Sebbe keverhetik lelkeket motskokkal
Vétkes dögleteses paráznságokkal
Urok azt okozta távol lakásokkal.*
22. *De ha imátkozunk nem esünk veremben
A testi kívánság nem vet keleptzében
Jezust szüz Máriát vigyük bé szivünkben
Gyakor gyonásokkal meg marad lelkünkben*
23. *Azért Jézus kérünk ne vesd el népedet
Mutasd inségünkben üldött szerelmedet
Szüz Anya Mária tsokollyuk kezedet
Hogy ez s más világon láthattjuk szivedet.*

Amen.

Az ének címével azonos elnevezésű kéziratot 56. sz. alatt ismertettem. A mádэфalvi mészárlásnak ezzel a mélyen emberi és megrázó visszhangjával a tragikus esemény verses emlékeinek száma háromra emelkedett. A török-tatár pusztítások idejéből és a kuruc-korból származó panaszversek egyes motívumai ennek az éneknek a soraiban is felcsillannak. A korábbi hagyományokkal való összefüggés jóval erősebb azonban a mádэфalvi veszedelem két másik — már korábban publikált — éneke esetében. Az egyik ezek közül a Népköltési Gyűjtemény III. kötetében kiadott *De hol kerekedék siralom pataka* kezdetű népballada, melynek több képe az 1650-es évek tatár-pusztításait gyá-

szoló két énekből került a nép ajkára, mégpedig éppen azokból, (*Síralom pataka mely nagyot árada* és *Sűrű könnyhullással sir már Erdély ország*), melyek az 1710-es — 30-as években összeállított Csik megyei Bocskor-kódexben maradtak ránk.¹⁸ A másik viszont, amely a Hadtörténelmi Közlemények 1896-os évfolyamában jelent meg, a holdvilági vérengzéssel állítja párhuzamba a mádэфalvi tragédiát.¹⁹ Így fonódik össze a három nagy katasztrófa költészete; így sűrűsödnek a székely hazafias síralom-énekek az 1657-et követő török-tatár pusztítások, az 1704. évi kuruc vereségek és a mádэфalvi veszedelem köré.

IV.

1. *Télben nyárban tele sárral Enyednek utzája
Nem híjában sárból épölt pusztá palotája
Nem tündöklék soha többé fényes vitorlája
Minden felől szorongatják üres a konyhája.*
2. *Ama híres Fejérvár is tudod miként jára
Aki régen hágott vala nagy ugorka fára
De most szegény viszsza esett a feje lányára
Mert más visel gondod²⁰ reá mint mostohájára*
3. *Kolosvár is Magyar Város de most Német birja
Azért szegény, mert Németre szállott minden birja [!]²¹
Gazdag város volt valaha, mint Kronika írja
De most szegény tsak azt nézi hol lészen ő sirja.*
4. *Torda vára pogátsából vagyon fel építve
A Bástyái szalonnakból vagyon erősítve
Az házois mind tej[f]ellel vagyon fejeítve
Nemü [!] nem hiba hogy ily igen el van hiresítve.*
5. *Vásárhely is mint egy páva De nintsen ortzája
Mert akár mely híres kurva könnyen fer hozája
Nem lész ott már soha többé katonak hazája
Nem a gonosz kuruzoknak örökös hazája.²²*
6. *Fennyen tartod a nagy orod kevély Szeben vára
De panaszos amit eszel noha pénzed árra*

¹⁸ Ezeket az adatokat Urbán Lászlónénak köszönhetem; készülő tanulmánya a Bocskor-kódexről sajtó alatt van.

¹⁹ A folyóirat 369—71. lapján. Erre az összefüggésre Stoll Béla figyelmeztetett.

²⁰ Helyesen: *gondot*.

²¹ Helyesen: *zsírja*.

²² Ez a kurucellenes sor nyilván későbbi szövegromlás, torzítás eredménye.

*Miattad volt az országnak regenten nagy kára
Tenéked is így leszel dolgod hidhed nem sokára.*

7. *Szabod Somjo Szent a Neve méltán is hivatik
Bachus Isten Templomának méltán neveztetik
Télben nyárban tele borral azért kedveltetik
Vivát hát most a ki ettől így énekelletik.*

8. *Zilah vára Cseresnyével van el hiresedve
A lakosi Bor Csiszárok szurkosok mint medve
Szabadsága volt regenten de most el rekedve
Vagyon, azért nem is lehet senkinek jo kedve.*

Rákosi Sámuel Holmija. (SzTA. II, 260.) 75b—76b. Ennek a kiadatlan éneknek a közlésével a Rákóczi-kori erdélyi énekek egy másik családját tudjuk gazdagítani. Az ének szövegének jó része ismerős már a kutatók előtt a *Fennen tartod az orrodát kevély Pozsony vára* kezdetű — több változatban is fennmaradt — kuruc versből, amely a magyarországi városok találó jellemzését adja.²³ Sőt Pálóczi Horváth Ádám tudott az erdélyi városokról szóló ének létezéséről is, mert amikor az Ötödfélszáz Énekek gyűjteményébe beírta a magyarországi szöveget, hozzáfűzte: „gyermekkoromban hallottam hasonlót az erdélyi városokról is: és azt épen Szebenről, ami itt Pozsonyul van.”²⁴ Az eddig lappangó erdélyi szöveg előkerülése után közelebb juthatunk a vers keletkezésének tisztázásához. A magyar városokról szóló szöveg alapján is erdélyi szerzőre kellett már gyanakodnunk: erre mutat az ekkor Erdélyben divatos 4/4/4/2-es versforma, (az Erdélyi hajdútánc és a Csinom Palkó versformája), valamint az Erdélyi hajdútánccal való tartalmi rokonság.²⁵ A két szöveg egybevetése alapján most azt is megállapíthatjuk, hogy az erdélyi szerző énekét eredetileg Erdély városairól írta, s ő vagy más később Magyarországon jártában, alkalmazta annak strófáit hasonló dunántúli és felvidéki városokra, újakat is költve hozzá. Az erdélyi szöveg ugyanis közelebb áll a Hajdútánchoz, csak olyan strófái vannak, melyek egy-egy város lényeges vonását, — a Hajdútánc népi észjárásához, stílusához hasonlóan, — találó képekkel jellemzik. Ezek a szakaszok jobban illenek az erdélyi városhoz, mint a magyarországihoz. Az egyik szöveg Kolozsvárról, a másik Győrről mondja például: „gazdag város volt valaha mint krónika írja.” Nyilvánvalóan a kolozsvári változat az eredeti, hiszen annak gazdagságáról több krónika, köztük a Heltaié, szól, viszont Győről aligha ismerhetett történeti feljegyzéseket a kuruc énekes. A „miattad volt az országnak regenten nagy kára” sor is jobban illik Szebenre, mint Pozsonyra. Megerősítik az erdélyi változat ere-

²³ Thaly: Adalékok . . . 130—43; Esze id. kötet 315—7.

²⁴ Ötödfélszáz Énekek. Bp. 1953. 836.

²⁵ Esze T.: A kuruc költészet problémái. It. 1951. I. sz. 43.; Esze id. kötet 490.

detiségéről vallott álláspontomat azok a strófák is, melyek csak a magyarországi szövegben található. Ezek nem a város lényeges vonásait sűrítik néhány képbe, hanem valami eseményt, pletykát, konkrét tárgyi vonatkozást közölnek: azt, ami a távolról odavetődött ember figyelmét éppen megragadta.

V.

1. *E hazának ő Anyának veszélyt Fia tett,
Illyenekért s im ezekért Országunk veszett,
Igiretért s hivatalért minket meg vetett,
Az ellenség kegyetlenség inkább mellett l e t t*
2. *Urunk Tökli és a többi mikor harczoltak,
Igaz ügyért szabadságért így fegyvert fogtak,
Nem egyébért hanem ezért nem boldogultak
Sok pártosi, árulói támadtak, a d t a k.*
3. *Hitszakadtak, azok adtak az ellenségnek
Szövetséget s reménséget bádgyatt szívének
Igazság szód (!?) ók voltak okai mindennek,
Azok adtak kezében idegennek, e n n e k .*
4. *Az Ur Isten most ujjonnan hogy alította,
E kegyelmes Fejedelmet így meg tartotta,
Ama sasnak körmeitől megoltalmazta,
Dolgait hogy ennyire vihette csuda a z.*
5. *Miért csuda? ez az oka, mert árulói
Az országnak szaporodnak meggátolói,
Színes szível, szép beszédrel képmutatói
Nagy nevének nagy gyalázói. A l á z ó i.*
6. *De áldassék mind ezekért Isteni felség
Hogy áldásul adattatott néki bölcsesség,
Elő látva, hogy ne érné szerencsétlenség,
Áldást vett, mert egészen kegyesség. E g y e s s é g.*
7. *Kiknek hidgyek, mit remények, ez ezt, mást amaz
Forral szívből, erejéből ellene ravasz,
Szeretete soknak szíve hideg és száraz
Világ láttya, ki mondhattya, hogy nem igaz? A z.*
8. *Fegyvéreket sokan kötik ő oldalokra,
De vagyon csak kevés mi boldogulásunkra,
Hamis szível igyekeznek mi ártásunkra,
Igaz, hogy vagyon magyar magyarra. A r r a.*

9. *Ritka példa az magyarban egymást szerető,
Gyakor példa igaz után az incselkedő,
Íly munkában practicaban mostan leg belső
Csalárd szível ki lehet vallyon felső! E l s ő.*
10. *Az az első ellenségnek, ki bizonyos Tanács
Ellenséghez mit felelnek ért mindgyart Tolmács,
Dolgaikban, uttyaikban hűséges Tanács,
Eleire Groff nevére Simon Forgács. Á c s.*
11. *Igaz, hogy Ács, mert mint az Ács fur és faragdál,
Eszközével és kezével sok munkát csinál,
Így Groff Forgács, mint mester Ács, magában nem áll
Eszközével s elméjével mind practicál. Á l l.*
12. *Áll most tudom, de ellenség szándekat tudta,
Országunkban s hajlékinkban maga bé hozta,
Bé érkezvén ez örülvén, uttyát oktatta,
Sok híveink szép cselédink neki mutatta. A t t a.*
13. *Bátor szívet ellenségben ellenünk indit,
Annyira, hogy országunkban jár szérte szért,²⁶
Országunkat és magunkat majd kézhez kerit,
Az ellenség kegyetlenség ránk fordit. O r d i t.*
14. *Reménséget veszedelmet ígért mindenben
Boldogulast hogy lenne erőssen ezekben
Mellyekhez birtábul fogott volt erejében
Ellenségünk mert biztattya ekképpen. É p p e n.*
-

Egyes Versek gyűjteménye. (SzTA. II, 78.) A „Bildergalerie I“ feliratú dobozban, XIX. századi, csonka másolat. A Rákóczi-szabadságharcnak ez az érdekes ismeretlen verse, 1705 után, Forgách erdélyi szereplését követően keletkezhetett, amikor már kezdtek elterjedni a hűtlenségére vonatkozó híresztelések. Az ekhós játék iskolázottabb szerzőre vall. Esetleg Felvinczire gyanakodhatunk, aki „Echo“ című hosszabb énekében már élt ezzel a fogással. (Lásd a 83. sz. kézirat ismertetését.)

²⁶ Helyesen talán: *szerint*